

Årsrapport – Etikk i helsetjenesten 2017

Innhold

Innledning.....	2
1. Ansatte	3
2. Forskning	3
3. Kurs/seminar SME arrangerer	5
4. Samarbeid.....	6
5. Årsrapport fra KEKene.....	7
6. Årsrapporter fra komiteene/rådene i kommunene	13
7. Publisering.....	13
8. Verv og andre oppgaver	16
9. Kurs/aktiviteter/deltakelse på fagseminar/konferanse eksternt.....	17
10. Vedlegg.....	22
Vedlegg 1. Nasjonal mandat for kliniske etikkomiteer i helseforetak	22
Vedlegg 2. Program: Innføring i medisinsk og helsefaglig etikk.....	23
Vedlegg 3. Program Veiledning av etikkrefleksjon i helsetjenesten	26
Vedlegg 4. Program: De vanskelige beslutningene. Etikk og jus i verktøykassa.	29
Vedlegg 5. Program: Etikk i helsetjenesten.....	30
Vedlegg 6. Program: Nasjonalt høstseminar for klinisk etikk-komiteer i spesialisthelsetjenesten ..	33
Vedlegg 7. Program: Erfarings- og oppstartsseminar for kliniske etikk-komiteer og etikkråd i kommunene	35
Vedlegg 8. Program: Nasjonal nettverksdag for etikkveiledere.....	36

Innledning

Dette dokumentet er en årsrapport for prosjektet Utvikling og styrking av etisk kompetanse i helse- og omsorgstjenestene 2017, ved Senter for medisinsk etikk, Institutt for helse og samfunn, Universitetet i Oslo.

Senter for medisinsk etikk (SME) er tillagt et langsiktig ansvar for å styrke etikk-kompetanse og etisk bevissthet i spesialisthelsetjenesten og helse- og omsorgstjenestene i kommunene gjennom forskning, evaluering, undervisning og veiledning, og slik bidra til at pasienter og pårørende blir godt ivaretatt i møte med helsetjenestene. Denne årsrapporten skal dokumentere hvordan og i hvilken grad disse målene er oppnådd i 2017.

Grunnlaget for SMEs arbeid med å øke etisk bevissthet og styrke etikk-kompetanse i helsetjenesten er en tett kobling mellom formidling, undervisning og forskning. Vår formidling og undervisning i klinisk etikk for helsepersonell ute i tjenestene er stort sett alltid forskningsbasert, og forskningen er igjen basert på praksis og utfordringer og behov som vi ser i kontakt og samarbeid med helsetjenestene – ofte med deltagere derfra som medforskere. Vektlegging av brukerinvolvering og implementering og forbedringsarbeid i forskningen, samt å formidle og spre all ny kunnskap tilbake til alle som kan ha nytte av den, er viktig for oss. Det er således en gjensidig avhengighet mellom formidling, forskning og undervisning i vårt arbeid med klinisk etikk. Dette arbeidet er et viktig verktøy i videreutviklingen av kunnskapsgrunnlaget for beslutninger i helsetjenesten.

SME har gjennom en større spørreundersøkelse (se kap. 2) drevet oppsøkende virksomhet for å tilby hjelp til etablering av etikk-komiteer i kommuner som ønsker dette. Vi har også gjennom et omfattende evalueringsprosjekt (se kap. 2) bidratt til kvalitetssikring for kliniske etikk-komiteer i spesialisthelsetjenesten (KEK). En gjennomgang av årsmeldingene for KEK i spesialisthelsetjenesten (se kap. 5) gir en god oversikt over relevante saker i tjenestene, og viser kompleksiteten i de mange etiske dilemmaene som helsepersonell står overfor, for eksempel knyttet til begrensning av livsforlengende behandling og arbeid med pårørende. Vi ser at arbeidet i og med kliniske etikk-komiteer er med på å styrke bruker- og pårørendemedvirkning i helsetjenesten. Systematisering av komiteenes arbeid gir et viktig tilfang for SME i vår undervisning og formidling til helsepersonell.

Hvordan arbeidet med enkeltsaker skal referatføres og formidles med nødvendig hensyn til taushetsplikten, og i hvilken grad et samtykke fra pasient/pårørende er en forutsetning for at KEK kan behandle en sak, er vanskelige spørsmål som flere komiteer har stilt. SME har tatt kontakt med HOD for å få klarlagt dette, Helsedirektoratet har fått i oppdrag å svare.

Gjennom forskning, undervisning og formidling når SME ut til helsepersonell på tvers av nivå og profesjoner. Sammensetningen av deltagerne på våre kurs og seminarer (se kap. 3) og deltagere i nettverk og prosjektgrupper illustrerer dette: leger og sykepleiere (fra somatikk og psykiatri), helsebyråkrater, jurister, hjelpepleiere, helsefagarbeidere, ufaglærte, prester, brukerrepresentanter, etc. Dette mener vi bidrar til å styrke tverrfaglighet og samarbeid mellom tjenestenivåene og fagprofesjoner. Vi er også en tverrfaglig sammensatt forskergruppe, noe som bidrar til at ulike yrkesperspektiver belyses i vår forskning og formidling.

Aktiviteter i form av eksterne foredrag og deltagelse på fagseminarer/konferanser har dette året vært høy (se kap. 9). Det er også publisert et stort antall forskningsartikler (se kap. 7). I tillegg når vi et bredt publikum gjennom vår Facebook-side som pr. i dag har 1647 følgere, og gjennom våre nye reviderte nettsider.

1. Ansatte

Ansatte i full stilling i prosjektet:

Morten Magelssen, forsker. Leder arbeidet med etikk i kommunehelsetjenesten.

Heidi Karlsen, forsker.

Ansatte i mindre stillingsbrøker i prosjektet:

Reidun Førde, professor. Leder arbeidet med etikk i spesialisthelsetjenesten.

Reidar Pedersen, professor og senterleder.

Lillian Lillemoen, forsker.

Elisabeth Gjerberg, forsker.

Anne Kari Tolo Heggstad, forsker og post doc.

Bert Molewijk, forsker.

Berit Hofset Larsen, forsker.

Morten Horn, forsker.

Anders Tvedt, førstekonsulent.

Kristin Weaver, førstekonsulent.

2. Forskning

Forskning finansiert innenfor bevilgningen fra Helsedirektoratet:

Våren 2017 sendte vi ut en spørreskjemaundersøkelse til all landets kommuner som var adressert til kommunalsjef/kommunaldirektør for helse – og omsorgstjenesten for å kartlegge kommunenes etikkarbeid, hvilke tiltak kommunen har igangsatt, og hva øverste leder av den kommunal helse- og omsorgstjenesten tenkte om etikk og etikkrefleksjon, med spesiell vekt på kliniske etikkomiteer/etikkråd. Vi fulgte opp denne undersøkelsen med å kontakte de som svarte at de var interessert i å etablere etikkomité/råd og/eller etikkrefleksjonsgrupper, og tilby vår bistand i arbeidet.

I 2016-2017 har vi gjennomført to forskningsstudier av kliniske etikk-komiteer i helseforetakene. I den første studien ble KEKene bedt om å fylle ut et spørreskjema som kartla deres organisering, arbeidsformer og rammevilkår og tema for etikk saker de har behandlet. Artikkelen fra denne studien ble publisert i Tidsskrift for Den norske legeforening i januar 2018, og denne gir en oppdatert beskrivelse av status for KEKenes arbeid. Hovedfunn var at KEK er en viktig arena for å ta opp verdspørsmål i den kliniske hverdagen, herunder ressurs spørsmål. Noen av komiteene har potensial til å bli brukt mer, og flere bør oftere tilstrebe å inkludere pasienter og pårørende i diskusjonene. Tidspress hindrer dessverre mange leger som er komitémedlemmer fra å delta aktivt. I den andre, mer omfattende studien har vi utstyrt 19 KEKer med spørreskjemaer til evaluering av hver sak de drøfter i løpet av en tolv månedersperiode. I tillegg til KEK selv fyller kliniker og eventuelt pårørende som har deltatt ut spørreskjemaer som så sammenholdes. Dataene analyseres i 2018 og vil kunne gi viktig kunnskap om hvilke faktorer som bidrar til kvalitet i KEK-drøftinger.

I artikkelen «[Roles and responsibilities of clinical ethics committees in priority setting](#)» i BMC Medical Ethics har vi gått gjennom alle årsrapporter fra sykehus-KEKene fra 2003 til 2015 for å se hvordan KEKene har arbeidet med prioriteringsspørsmål. Vi finner at KEKene ofte har vært involvert i klinisk-etiske problemer som involverer prioritering og ressursbruk, både i saksdrøftinger og gjennom seminarer for ansatte. KEKene kan trolig spille en konstruktiv og viktig rolle i slike saker. Dette arbeidet bør videreutvikles, blant annet gjennom kompetanseheving for KEKene i prioriteringsetikk.

Arbeidet med å opprette kliniske etikkomiteer i kommunene er krevende. Det er viktig å forstå fremmende og hemmende forhold for dette arbeidet. Kliniske etikk-komiteer i spesialisthelsetjenesten fikk drahjelp fra helsemyndighetene i form av et stortingsvedtak og senere et nasjonalt mandat. For kliniske etikk-komiteer i kommunehelsetjenesten finnes det ingen tilsvarende føringer i form av ytre pålegg fra det offentlige, hvilket er en utfordring. I 2017 har vi lagt grunnlaget for en omfattende implementerings- og evalueringsstudie som skal gå fra 2018 til 2020 i samarbeid mellom SME og fire kommuner som vil starte etikkomiteer i helse- og omsorgstjenestene. Vi har sett at etikkomiteearbeid kan være en egnet arbeidsform også i kommunale tjenester, men at mange kommuner har strevd med å lykkes. I dette nye prosjektet gir vi implementeringsstøtte og kunnskap til ressurspersonene (leder og sekretær) for de nye komiteene i Fredrikstad, Hamar, Kongsberg og Modum kommuner. Prosjektet vil gi nye svar på hvilke effekter etikkomiteearbeid i kommunene kan forventes å gi, og hvilke rammevilkår de trenger for å lykkes.

Berit Hofset Larsen har utarbeidet prosjektskisse for doktorgradsprosjekt om pasientautonomi ved alvorlig kreftsykdom, med Reidun Førde som hovedveileder. Prosjektet fikk tilslag fra Helse Sør-Øst i desember 2017 og får oppstart i 2018.

Her har bare større forskningsprosjekter blitt nevnt. I tillegg har våre forskere også bidratt til en rekke andre prosjekter om etikk i helsetjenesten som har munnet ut i de vitenskapelige artiklene som listes opp i kap. 7.

Forskning finansiert av andre midler:

Senter for medisinsk etikk har flere andre eksternt finansierte prosjekter. Dette er prosjekter som springer ut av utfordringer som vi har identifisert blant annet gjennom arbeidet vi her rapporterer på, og som forsøker å utforske og finne løsninger på disse problemene. Implementering, evaluering og brukermedvirkning står sentralt også i disse prosjektene. Det er overlapp i tematikk i hvem som jobber med disse prosjektene via frikjøp. Derfor er det naturlig å nevne noen av disse prosjektene også i denne rapporten.

Forhåndssamtaler i sykehjem: Prosjektet er finansiert av NFR og avsluttes i 2018. Prosjektgruppa, ledet av Lillian Lillemoen, har utviklet og prøvd ut en [veileder](#) til bruk for forhåndssamtaler i sykehjem. 8 norske sykehjem var inkludert i denne klynge-randomiserte studien. Et av resultatene var økt brukermedvirkning ved at pasienter – også de med kognitiv svikt – systematisk ble invitert inn i samtalene.

Bedre PårørendeSamarbeid: Prosjektet er finansiert av NFR og hadde oppstart i oktober 2017. Prosjektet ledes av Reidar Pedersen og skal forsøke å bedre samarbeid mellom helsepersonell, brukere og deres pårørende, blant annet ved å gi støtte til implementering av Pårørendeveilederen i tjenestene. Studien retter seg mot brukere med alvorlige psykiske lidelser som får behandling på DPS og deres pårørende. Prosjektet er et samarbeid med OsloMet og Akershus universitetssykehus.

Anne Kari Tolo Heggstad jobber med post.doc.-prosjektet «Prioritering og samhandling i kommunehelsetjenesten» i samarbeid med Reidun Førde. Hensikten med prosjektet er å synliggjøre

hvilke prioriteringskriterier som ligger til grunn i tildelingen av langtidsplasser i sykehjem, samt å synliggjøre hva som kan fremme eller hemme gode prioriteringer og samhandling i tildelingen av langtidsplasser i sykehjem. Data samles inn gjennom intervjuer med leger og sykepleiere i korttidsavdelinger på sykehjem, og med saksbehandlere som jobber på tildelingskontorene. I tillegg samles det data gjennom deltakelse på møter hvor tildeling av tjenester diskuteres. Tre kommuner av ulik størrelse er inkludert i studien.

«Psykiske helsetjenester, etikk og tvang» er et prosjekt som ble avsluttet i 2016. En del av arbeidet ble først ferdigstilt i 2017, og det skrives fortsatt på artikler. En viktig del av dette prosjektet har vært å prøve ut refleksjonsgrupper; en annen viktig del av PET-prosjektet har vært å få frem brukernes og pårørendes perspektiv på medvirkning og tvang. Dette har resultert i to ressurshefter som vi publiserte i 2017: [Systematisk etikkrefleksjon gjør en forskjell – et ressurshefte for etikkrefleksjonsgrupper i psykisk helsevern](#), og [Tvang og medvirkning i psykiske helsetjenester – pasienters og pårørendes syn og erfaringer](#). Førstnevnte publikasjon er et viktig verktøy for de som ønsker å starte opp med eller fortsette arbeidet med etikkrefleksjon.

SME leverte også et bidrag til revisjonen av retningslinjene for gravide kvinner som går på LAR. Rapporten *En etisk drøfting av helsetjenestens håndtering av graviditet og bruk av metadon, buprenorfin eller andre opioider* ble levert Helsedirektoratet.

3. Kurs/seminar SME arrangerer

Nasjonal nettverkssamling for etikkveiledere, 13. juni

Målsetting med årlige nettverkssamlinger for etikkveiledere er først og fremst å ha en felles møteplass for erfaringsdeling og faglig påfyll på tvers av geografi og tjenestenivå. Arrangementet hadde i 2017 55 deltakere hvor de fleste jobbet i kommunehelsetjenesten. På programmet (se vedlegg 8) sto blant annet en plenumsdrøfting ved bruk av SME-modellen, veiledet av én fra SME og én fra våre samarbeidspartnere i KS. Dette ble spesielt godt evaluert av deltakerne. Dagen som helhet omtales som lærerik, inspirerende og praksisnær, og skal videreføres i 2018.

Oppstarts- og erfaringsseminar for kliniske etikkomiteer og etikkråd i kommunene, 26.-27. april

Dette seminaret har som målsetting å tilby de allerede etablerte komiteene/rådene en møteplass for erfaringsutveksling, samt å tilby tips og undervisning til kommuner som ønsker å etablere en klinisk etikkomité/etikkråd. På bakgrunn av tilbakemeldinger fra 2016-arrangementet delte vi seminaret i to deler, tilpasset de to gruppene av «gamle» og «nye» (se vedlegg 7). Vi oppfordret til at flest mulig deltok på middagen slik at man kunne bli kjent på tvers av gruppene. 7 nye kommuner deltok, samt 4 av de etablerte, med totalt 30 deltakere. Erfaringsdelingen trekkes fram som spesielt bra. I evalueringen sa en «*Seminaret var svært konkret og nyttig når det gjelder å starte etisk råd i kommunen. Ga gode argumenter for å opprette råd og hvordan man bør gå fram.*» I etterkant av seminaret har vi opprettholdt kontakt med deltakerne og har etter hvert rekruttert noen av dem som deltakere i implementerings- og evalueringsstudien nevnt ovenfor (se side 4).

Kurs i etikk for leger i alders- og sykehjemsmedisin 8.-9. juni

Dette kurset henvender seg til leger innen spesialitetene allmennmedisin, geriatri og kompetansefeltet alders- og sykehjemsmedisin. Også kommune- og fylkesleger var invitert. Kurset ga leger som arbeider med gamle både kunnskap og praktiske verktøy for å håndtere etiske dilemmaer i

arbeidshverdagen. Sentrale temaer som ble tatt opp var pasientautonomi og -medvirkning, pårørendes rolle, beslutninger om livsforlengende behandling, forhåndssamtaler, samtykkekompetanse og tvang, og prioritering og ressursbruk. Kurset hadde 53 deltagere. Det ble godt evaluert og det vil heretter arrangeres annethvert år, i samarbeid med Norsk forening for alders- og sykehjemsmedisin. Se vedlegg 4.

Nasjonalt høstseminar for kliniske etikk-komiteer i spesialisthelsetjenesten, 13.-14. november

Dette årlige seminaret er for medlemmer av KEK i spesialisthelsetjenesten. I 2017 ble også medlemmer av KEKer i kommunehelsetjenesten invitert. Det var totalt ca. 120 deltagere. Formålet er å sørge for kompetanseheving/gi faglig påfyll for KEK-medlemmer, og skape en arena for erfaringsutveksling. Temaer denne gang var tvang, pasientinformasjon/forholdet mellom etikk og jus, og pasient og pårørende i klinisk etikkarbeid. Et innlegg om helsepersonells profesjonsetikk i målstyringens tidsalder sett fra en sosialantropologs perspektiv ble godt evaluert. Det var også satt av tid til å diskutere Oslo Universitetssykehus' nye praksis vedr. organtransplantasjon: cDCD – controlled Donation after Cardiac Death. Praksisen går ut på å hente ut organer fra donorer som dør av sirkulasjonsstans etter at livsforlengende behandling er avsluttet. Det kom innvendinger om at innføringen av denne metoden ikke har vært behandlet tilstrekkelig av offentlige helsemyndigheter eller tilstrekkelig diskutert i sentrale kliniske miljøer. Senere på året besluttet myndighetene at praksisen ikke skal tas i bruk før de etiske, juridiske og medisinske aspektene ved metoden er avklart. Se vedlegg 6.

Masteremner/etter- og videreutdanningskurs

Vi opprettet i 2017 et nytt masteremne, som også kan tas som et etter- og videreutdanningskurs (EVU): «Innføring i medisinsk og helsefaglig etikk» (emnekode SME4110). Dette emnet/kurset har fokus på etiske teorier og prinsipper og deres relevans i helsetjenesten, samt etisk argumentasjon. Dette er ment som det første i rekken av våre nå i alt tre masteremner/EVU-kurs. De to andre, Etikk i helsetjenesten (SME4210) og Veiledning av etikkrefleksjon i helsetjenesten (SME4310), ble opprettet i 2016, og ble også gjennomført i 2017. Felles for alle masteremnene/EVU-kursene er at det går over fem hele dager, og at det er et krav om 80 % tilstedeværelse for å få gå opp til eksamen (master) eller få kursbevis (EVU). Det kreves en bachelorgrad eller tilsvarende for å bli tatt opp til masteremnet, som gir 5 studiepoeng. Ulikt for kursene er at SME4110 også tilbys som et valgfritt emne for medisinstudenter, mens de to første dagene av SME4210 tilbys som et innføringskurs for nye medlemmer av kliniske etikk-komiteer. Emnene har god tilsøkning og blir godt evaluert. Se vedlegg 2, 3 og 5.

4. Samarbeid

- KS og SME ivaretar sitt samarbeid gjennom to årlige møter (ett med representanter fra Helse- og omsorgsdepartementet tilstede) og to felles nyhetsbrev som sendes til helsepersonell. I tillegg har de regionale etikkveilederne til KS deltatt på Nasjonal nettverksdag for etikkveiledere i juni, én fra SME satt i juryen til KS sin etikkpris i desember, og SME deltok på to av KS sine regionale konferanser myntet på ledere i kommunehelsetjenesten. Vi utvikler nå i samarbeid et regionalt kurs for personer involvert i kommunalt etikkarbeid. Vi vil teste ut kursopplegget første gang høsten 2018 eller vinteren 2019.

- SME har innledet et samarbeid med Universitetet i Tromsø med sikte på å kjøre to masteremner i praktisk helseetikk som «piloter» der. Formålet er å nå KEK-medlemmer, etikkveiledere og ressurspersoner for kommunalt etikkarbeid i den nordligste landsdelen
- Vi har samarbeidet med Bærum kommune om implementering av etikkrefleksjon i skolehelsetjenesten i kommunen, i et prosjekt som fortsatt pågår. SME har bidratt med undervisning og veiledning av personer som skal drive dette arbeidet i Bærum.
- Internasjonalt samarbeid: Bert Molewijk, Reidun Førde og Reidar Pedersen er engasjert i European Clinical Ethics Network – ECEN. Reidar Pedersen er biveileder for doktorgradsprosjektet til den danske psykiater Henriette Bruun om implementering av refleksjonsgrupper og evaluering av KEK i Danmark. Bert Molewijk arbeider med en søknad om finansiering av et europeisk forskningssamarbeid om implementering og evaluering av systematisk etikkarbeid.

5. Årsrapport fra KEKene

SME har for 2017 mottatt årsmeldinger fra 31 kliniske etikk-komiteer, av i alt 38 komiteer. I årsmeldingene beskrives komiteenes sammensetning, arbeidsform, økonomi, drøftede case, møter, seminarer og andre aktiviteter i 2017, samt planer og utfordringer for tiden fremover. Antall medlemmer i en komité varierer, fra 6 til 15; de fleste ligger på pluss/minus 10 medlemmer. Flere komiteer har implementert det nasjonale mandatet som kom i 2012, se vedlegg 1, mens noen komiteer har et eget mandat med utgangspunkt i det nasjonale mandatet. I tråd med føringer i mandatet har de fleste komiteene eget budsjett. Enkelte komiteer har ikke eget budsjett, men er administrativt underlagt andre enheter og får midler gjennom det, eller de får midler spesifikt til kursdeltakelse og andre utgifter. Regnskapet fra årsmeldingene viser stor variasjon i hvor mye komiteene bruker, fra 15 000,- til 154 000,-.

Det rapporteres om mange innkomne saker fra 2017. Enkelte komiteer melder imidlertid om avlyste møter grunnet få innkomne saker eller lavt oppmøte på møtene. Totalt sett synes det likevel å være en betydelig økning i antall innrapporterte saker siden i fjor. Nedenfor presenteres eksempler på komiteenes aktivitet først i ulike tabeller; dernest beskrives noen saker i noe mer detalj.

Tema:	Generelle saker drøftet i KEK – ikke relatert til enkeltpasienter
Ressurs/prioritering	<ul style="list-style-type: none"> • ECMO-behandling av pasienter med hjertestans • Overbehandler vi og forlenger lidelser? • Etske problemstillinger knyttet til medikamentvalg og kostnader • ALS-pasienter og avslutning av respiratorbehandling • Har kreftleger på offentlige sykehus en etisk plikt til å informere pasienter om at private sykehus tilbyr livsforlengende kreftbehandling som det offentlige av prioriteringsmessige hensyn ikke tilbyr?
Taushetsplikt/anonymitet	<ul style="list-style-type: none"> • Brudd på taushetsplikt i flersengsrom • Bruk av sosiale medier i psykiatrien • Bildetaking med mobilkamera av pasient under respiratorbehandling • Minnemarkeringer i avdelingen, sett opp mot sykehuset som nøytral arena og hensyn til generell diskresjon og taushetsbestemmelser
Annet	<ul style="list-style-type: none"> • Barneombudet ber helsepersonell rekruttere barn/pasienter fra psykisk helsevern til å fortelle om de har fått god nok hjelp fra helsevesenet eller hva som kunne vært gjort bedre • Etske utfordringer knyttet til barn med uavklart kjønnsidentitet • Pårørende til stede ved gjenoppliving i akuttmottak • Å dø alene på sykehus

	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilke konsekvenser har det når vi som helsepersonell er innstilt på, og utdannet til, å fremme god helse og vi møter en pasient som har den helt motsatte målsettingen for seg selv? • Senaborterte fostre, registreres ikke som evt. levende, - konsekvenser? • Aldersbestemmelse av asylsøkere – er det faglig forsvarlig og etisk akseptabelt for leger å delta i slik vurdering? • Jehovas vitner – når pasient nekter å motta blod • cDCD – controlled Donation after Cardiac Death
--	---

Tema:	Saker relatert til enkeltpasienter – drøftet i KEK
Avslutning/begrensning av livsforlengende behandling	<ul style="list-style-type: none"> • Stoppe eller forlenge behandling med blodtrykksstøttende medisin? • Uenighet i behandlingsteamet vedr. behandling/begrensning • Avslutte respiratorbehandling hos barn med kronisk alvorlig sykdom • Pasient med svært langtrukket intensivopphold med svært usikkert utkomme - grenser for behandling når prognosen er helt uviss men statistisk i dårlig gruppe? • Avslutte respiratorbehandling av lungesyk pasient? - diskrepans mellom legenes og pårørendes ønsker • Vurdere begrensning av livsforlengende behandling av pasient med MS • Skal det gis antibiotikabehandling ved akutt infeksjon når pasienten har langt kommet, uhelbredelig kreftsykdom? • Bekymring for alvorlig syk pasient og ønske fra pårørende om avslutning av behandling • Barn med uhelbredelig, kompleks lidelse - er legene for tilbakeholdne med å definere at man er kommet i en palliativ fase i frykt for at ikke «alt» er gjort? • Er det riktig å fortsette aktiv behandling når pasienten har massiv cerebral skade og helsepersonell oppfatter at skaden er uopprettelig, men pårørende insisterer på aktiv behandling? • Er det riktig å gi livsforlengende behandling til mann med medfødt funksjonshemming, alvorlig sykdom og omfattende liggesår? • Er det etisk akseptabelt å avstå fra livsforlengende behandling for et barn født med alvorlige misdannelser?
Autonomi	<ul style="list-style-type: none"> • Anorektiker med livstruende elektrolyttforstyrrelser har avtale med sykehus om påfyll av væske og elektrolytter, uten at sykehuset griper inn på andre måter – personalet opplever frustrasjon • Helsepersonellens ønske og plikt om å hjelpe, kontra pasient og pårørende som motsetter seg hjelpen tross behov for faglig hjelp og veiledning i et utfordrende sykdomsbilde og med usikre leveutsikter • Behandlingsvalg for barn med autisme og alvorlig hjertesykdom som slutter å ta til seg næring
Samhandling	<ul style="list-style-type: none"> • Samarbeid og kommunikasjon internt og mellom 1. og 2. linjetjenesten vedrørende pasient i palliativ fase på sykehjem • Konsekvenser av mangelfull samhandling mellom nivåer i helsetjenesten, dårlig planlegging, og opplevd utrygghet for pårørende og antakelig også pasient
Befruktning/graviditet/fødsel	<ul style="list-style-type: none"> • Gravid kvinne ønsker ikke kreftbehandling før barnet er født • Vurdering av psykososial indikasjon hos par som søker assistert befruktning • Assistert befruktning og alvorlig sykdom • Kvinne med svangerskapsforgiftning motsetter seg keisersnitt • Hvor mye skal fødekvinnens autonomi få råde når det ufødte barnet og personalets sikkerhet er truet? • Hvor langt ut i svangerskapet vil en gravid kvinne kunne bestemme at et immaturt barn ikke skal gis livsnødvendig intensivbehandling, og på hvilket behandlingsnivå kan en slik beslutning tas?

	<ul style="list-style-type: none"> • Par hvor mannen har uhelbredelig kreftsykdom ønsker å igangsette fertilitetsbehandling med mannens nedfryste sperm.
Tvang	<ul style="list-style-type: none"> • Immobil pasient m/ personlighetsforstyrrelse nektet å forlate sykehus – utskrevet med politi • Skal en tvangsinnlagt pasient med vedvarende høygradig voldsrisiko ha tilgang til ild (via røyking)? • Er det riktig å sette inn tvangstiltak overfor pasient med hjernemetastase som ønsker å skrives ut og som kan være risiko for seg selv eller andre? • Kan man bruke tvang for å forhindre at kreftsyk pasient i livets slutfase tar sitt eget liv? • Langvarig tvangsbehandling for pasient med rusproblem, psykiatrisk lidelse og livstruende somatisk sykdom – etisk dilemma? • Psykiatrisk pasient med alvorlig endokrin lidelse ønsket ikke medikamentell behandling tross fare for liv og helse - somatisk tvang indisert? • Somatisk tvang til pasient som ikke vil ha dialyse
Pårørende	<ul style="list-style-type: none"> • Pårørende uenig med personalet vedr. behandling av kvinne i siste fase av kreftsykdom • Pasient uten samtykkekompetanse oppgir en venn som nærmeste pårørende, ikke familie – hvor mye kan familien få av informasjon? • Er det riktig å skjule overfor pårørende at pasienten får blodoverføringer regelmessig når pårørende av religiøse årsaker er sterkt imot blodoverføring? • Pårørende unnlater å hjelpe/forhindrer helsepersonell i å hjelpe diabetiker grunnet skepsis til skolemedisin og tro på alternativ behandling
Samtykkekompetanse	<ul style="list-style-type: none"> • Er det riktig å gi en ikke-samtykkekompetent psykisk og fysisk utviklingshemmet mann med restriktiv lungelidelse og residiverende luftveisinfections respiratorbehandling når dette frarådes? • Ikke-samtykkekompetent psykisk utviklingshemmet mann ønsker ikke dialyse for nyresvikt • Pasient med uklar status vedr. samtykkekompetanse motsetter seg å amputere en fot med store infeksjøsår • Gravid pasient med psykose og uten samtykkekompetanse – abort eller beholde barnet? • Videre behandling og sondeernæring til psykisk utviklingshemmet mann med mange fysiske plager og nyoppstått akutt alvorlig sykdom, og uten samtykkekompetanse eller nære pårørende • Aggressiv pasient m/nyoppstått hjerneskade og usikker samtykkekompetanse
Rus	<ul style="list-style-type: none"> • Er det etisk akseptabelt å la være å utrede pasienten pga. rus og truende adferd? • Hvordan skal ansatte møte gravide og abortsøkende pasienter i avrusningsavdelingen? • Hvordan ivareta en god, trygg og åpen allianse med pasient og samtidig følge lovpålagt meldeplikt til barnevernstjenesten? • Pasient med voldsrisiko oppgir annen pasient som samboer – bør vurderende instans formidle bekymring til samboer?
Transplantasjon	<ul style="list-style-type: none"> • Hjernedød pasient og organdonasjon? • Vurdering av lungetransplantasjon til barn med alvorlig genetisk syndrom – et usikkert og til dels eksperimentelt spørsmål? • Pasient m/ transplantert lunge har begynt å røyke
Annet	<ul style="list-style-type: none"> • Er det etisk riktig å tilbakeholde info om stomi hos pasient dersom det kan øke sannsynlighet for å fraktes med ambulanse? • Ikke samarbeidende alvorlig syk pasient som utagerer både mot helsepersonell og medpasienter • Spørsmål om behandlingsnivå til ung person med hjerneskade etter tre suicidforsøk • Forby voldelige dataspill i sikkerhetspsykiatrien?

	• Hvordan kan vi gi helsehjelp som oppleves som følelsesmessig belastende helsehjelp, på en faglig/etisk forsvarlig måte?

Begrensning av livsforlengende behandling

Etiske dilemmaer og utfordringer som knytter seg til spørsmål om begrensning av livsforlengende behandling er den tematikken som går igjen oftest i komiteene. Dette er saker som også i mange tilfeller tematiserer utfordringer ved samarbeid med pårørende. [KEK Helgelandssykehuset](#) melder om sak angående hvorvidt man skal gi antibiotika ved akutt infeksjon til pasient med uhelbredelig kreft og HLR minus, men der familien fortsatt tror på helbredelse. Komiteen landet på at antibiotikabehandling kan gis forutsatt at det gir *lindring* for pasienten. [KEK Finnmark](#) drøftet sak der valget sto mellom å forlenge eller stoppe behandling med blodtrykkstøttende medisin. Komiteen skriver: «Behandlingen ble forlenget etter KEKs forslag, pasienten kom levende ut fra sykehuset. Pårørende var forespeilet å møte KEK, noe behandlende lege nektet.» Ved [KEK OUS](#) har de hatt flere saker som gjelder behandlingsbegrensning, også hos barn. Dette er ofte komplekse saker som reiser flere problemstillinger. En sak der spørsmålet var om det ville være tilrådelig med irreversibel, utprøvende kirurgi i et forsøk på å avhjelpe smertene hos et barn med uhelbredelig lidelse, involverte flere spesialiteter. Komiteen uttaler at det at mange fagpersoner er involvert gjør at hver behandler kanskje fokuserer i for stor grad på sine respektive fagfelt, enn på barnets totale situasjon. Dermed ble den *helhetlige* behandlingen og omsorgen for pasienten en utfordring, og komiteen antyder at barnets foreldre kanskje fikk et større ansvar for dette enn de burde hatt. [KEK Bergen](#) ble bedt om å gi råd angående videre behandlingsvalg hos et barn på respirator med alvorlig kronisk sykdom. Komiteen mente det ville være etisk akseptabelt å avslutte respiratorbehandling og dermed la barnet dø. Dette ble drøftet som en hastesak, der også foreldre og involverte klinikere var til stede.

Etiske dilemmaer i møte med pårørende

Som vist over er det ofte etiske dilemmaer som knytter seg til helsepersonells møte med pårørende. Ofte handler dette om tilgang til informasjon og kommunikasjon. Ved [KEK PHR](#) (psykisk helse og rus, Vestre Viken) drøftet de en sak om en ikke-samtykkekompetent pasient under tvangsbehandling, som oppgir en venn som nærmeste pårørende, og ikke familien - til tross for at han har mye kontakt med familien, og lite kontakt med vennen. Det etiske dilemmaet er hvor mye, hvor ofte, og hva slags informasjon kan institusjonen gi familien? [KEK Ringerike](#) spør om det kan være riktig å skjule overfor pårørende at pasienten får blodoverføringer regelmessig fordi pårørende av religiøse årsaker er sterkt imot blodoverføring. Ikke sjelden er det diskrepans mellom pårørendes og legenes ønsker for behandling. [KEK Hamar](#) drøftet en sak der det var konflikt mellom pårørende og personalet om palliativ behandling av kreftsyk pasient. Personalet følte seg lammet av at de ikke fikk gitt pasienten god palliativ behandling fordi pårørende ikke innså at denne var døende. KEK ga råd om å følge pasientens ønsker, ikke pårørendes. [KEK Sørlandet](#) drøftet sak der en pårørende forhindret ambulanspersonell i å hjelpe bevisstløs pasient, grunnet denne pårørendes mistro til skolemedisin og tro på alternativ behandling. Å forhindre hjelp er en potensiell straffbar handling. Komiteen rådet behandler til å innkalle til en samtale og informere om lovverket.

Pasientautonomi

Respekten for selvbestemmelse er et viktig prinsipp i medisinsk etikk. Helsepersonell møter ofte pasienter som motsetter seg nødvendig hjelp. En sak som ble drøftet ved flere møter i [KEK Helgelandssykehuset](#) gjaldt en anorektiker som har avtale med lokalsykehuset om å få påfyll av væske og elektrolytter, men uten at sykehuset griper inn på andre måter – en ordning som er kommet i stand etter lang erfaring med hvordan det er mulig å balansere livreddende behandling

opp mot risiko for å påføre pasienten ytterligere skade gjennom bruk av tvang. Personalet ved sykehuset opplever frustrasjon knyttet til å ikke yte ytterligere hjelp. Gjennom bruk av SME-modellen kom komiteen til at det er flere verdier som står på spill: ikke skade-prinsippet, pasientautonomi og velgjørenhetsprinsippet. Komiteen kom til at fylkeslegen bør kontaktes for å få avklart lovverket når det gjelder å pålegge leger å unnlate å yte øyeblikkelig hjelp. [KEK Lillehammer](#) har drøftet sak der pasient og pårørende motsetter seg hjelp til tross for behov for faglig hjelp og veiledning i et utfordrende sykdomsbilde med usikre leveutsikter. Helsepersonellet frykter at pasienten kan dø som følge av mangel på næring. I denne saken rådet komiteen å kontakte fylkeslegen, og samtidig vurdere mannens samtykkekompetanse på nytt.

Flere komiteer melder om saker som angår kvinners autonomi knyttet til graviditet og fødsel. [KEK Bærum](#) fikk spilt inn en sak der en lege oppdaget en stor tumor som tilfeldig funn hos en gravid. Kvinnen ønsket på sin side verken utredning eller behandling før etter fødselen, noe som kunne få alvorlige konsekvenser. Legen trosset imidlertid kvinnens ønske, og henviste henne videre, og kontaktet også ektemannen. [KEK Ringerike](#) drøftet sak med spørsmål om i hvor stor grad er det riktig at fødekvinns autonomi skal få råde sett opp mot det ufødte barnets sikkerhet, og personalets rutiner som er opprettet med tanke på sikkerhet for mor og barn. [KEK Bergen](#) har hatt møte med Kvinneklinikken der seks ulike kasuistikker om gravide kvinner med utenlandsk opprinnelse som motsetter seg keisersnitt ble lagt frem. Komiteene sier det ikke er helt tydelig hvor de juridiske grensene går for når en kan bruke tvang i slike saker.

Etiske utfordringer i møte med voldelige pasienter

Tvang, juridiske grenser, autonomi og sikkerhet – for både pasient og helsepersonell – står ofte på spill i saker som angår voldelige pasienter. [KEK Finnmark](#) har drøftet bruk av tvang overfor aggressiv pasient med uklar status vedr. samtykkekompetanse, som må holdes av fire pleiere under vask og stell. [KEK Haraldsplass](#) drøftet om det vil være etisk akseptabelt å la være å utrede pasient grunnet rus og truende og aggressiv adferd. Ved [KEK OUS](#) har de drøftet om tvangsinnlagt pasient med vedvarende høygradig voldsrisiko skal få tilgang til ild (via røyking). Pasienten ble nektet tilgang til ild etter å ha stiftet alvorlige branner tre ganger i avdelingene. Kontrollkommisjonen ble orientert, og sendte saken til Helsedirektoratet som med bakgrunn i Psykisk helsevernloven ikke kunne finne hjemler for et totalforbud mot røyking begrunnet i sikkerhet for personalet. Komiteen støtter derimot avdelingens behov for å sette grenser for best å ivareta sikkerhet i miljøet, og sier det også handler også om å ta hensyn til annet lovverk, slik som arbeidsmiljøloven. En prinsipiell sak ble drøftet i [KEK Sørlandet](#), der innlagte i sikkerhetspsykiatrien spiller voldelige dataspill. Komiteen mener et generelt forbud mot dette er en urettmessig inngripen i den individuelle frihet. Et annet spørsmål er imidlertid hvorvidt helsepersonell som aktivt er behjelpelige med å gjøre innkjøp av dette, eller spiller sammen med pasientene, bryter med sykehusets helsefremmende målsetning. Komiteen sier at avdelingen bør tydeliggjøre de etiske verdiene som profesjonene og sykehuset bygger på, og på samme måte som at sykehuskiosken ikke selger tobakk, bør det være regler for voldspill på psykiatrisk sikkerhetsavdeling.

Assistert befruktning der mannen er uhelbredelig syk

To komiteer har behandlet spørsmål om assistert befruktning der mannen er uhelbredelig syk. Komiteene har imidlertid kommet til ulik konklusjon. [KEK St. Olav](#) diskuterte om en tolkning av Bioteknologiloven – som krever en vurdering av parets egnethet og hensynet til barnets beste – leder til et nei eller ja om hvorvidt fertilitetsbehandling kan igangsettes i en slik sak. Komiteen kom til at det bør kunne igangsettes fertilitetsbehandling med mannens nedfryste sperm. [KEK Bergen](#) kom til motsatt konklusjon – også det med bakgrunn i Bioteknologiloven: «Vi meiner det ikkje vil vere riktig å

tilby paret behandling med assistert befruktning på noverande tidspunkt. Dette bygger på intensjonen i bioteknologilova om at barn som blir fødd etter assistert befruktning skal ha to foreldre, og at mannen har ein sær sars alvorlig sjukdom med usikker prognose.»

Øvrig aktivitet

I tillegg til å drøfte innkommende saker er også komiteene engasjert i andre aktiviteter, slik som å arrangere seminarer for sykehusansatte, holde foredrag internt og eksternt, bidrag i referansegrupper, høringsuttalelser samt internasjonal aktivitet. Tabellen nedenfor viser et utvalg av dette:

Komite	Kurs/seminarer/foredrag og andre komiteoppgaver – et utvalg
Bergen	<ul style="list-style-type: none"> • Innspill til høring - NOU 2016: 13 Samvittighetsfrihet i arbeidslivet • Seminar: Fantastiske muligheter - men etiske innvendinger? Etikk, genetikk og bioteknologi. M/ Kristin Halvorsen • Seminar: Informasjon og samvalg – lettere sagt enn gjort. Med Pål Gulbrandsen • Foredrag v/ leder for utvalg om prioriteringer i kommunehelsetjenesten: "Passer dagens prioriteringskriterier i den kommunale helse- og omsorgstjenesten?" • Utdanning for intermediær sykepleiere • Undervisning av leger på Kvinneklubben om autonomi og samvalg, v/ sekretær • Om klinisk etikk og KEK – videreutdanning for sykepleiere i anestesi, intensiv og operasjon, v /sekretær • Gjennomføring av ledermodul i "Etikk og Prioritering" som en del av lederutviklingsprogrammet i Helse Bergen • Etikk og kommunikasjonsprosjekt på kreftavdeling • Sekretær sitter i Bioreferansegruppe som skal gi råd til Bioteknologirådet • Internasjonalt samarbeid m/ Etiopia – Center for Medical Ethics and Priority Setting åpnet i mars
Diakonhjemmet	<ul style="list-style-type: none"> • Seminar: «Hvor lenge skal vi holde på?» for alle ansatte. m/ Morten Horn og Aslak Syse
Drammen	<ul style="list-style-type: none"> • Innlegg på barnelegenes vårmøte: Når kan en si nei. Grenser ved immaturitet. v/ leder. • Seminar: «Immigrasjon og helse» • Forelesning for nye LIS 1 om medisin og etikk. • Seminar: «Medisinsk screening» • Seminar: Eutanasi
Elverum	<ul style="list-style-type: none"> • Deltok på seminar: Er like helsetjenester likeverdige helsetjenester?« • Deltok på Schjelderupseminaret på Nansenskolen: «Genetiske dilemmaer - om hvor grensen går mellom det teknologisk mulige og det etisk forsvarlige»
Gjøvik	<ul style="list-style-type: none"> • Komiteleder er medlem av Kvalitetsutvalget (DKPU) • Seminar: «Pasienten døde – din skyld. Hva nå?» m/ Jannicke Mellin-Olsen.
Hamar	<ul style="list-style-type: none"> • «Likeverdige helsetjenester» - etikkseminar for hele Sykehuset Innlandet • Innført Moral Case Deliberation som etisk verktøy i intensivavdelingen.
Haraldsplass	<ul style="list-style-type: none"> • «Eutanasi og legeassistert selvmord», foredrag på Litteraturhuset v/Sebastian von Hofacker og Lars Johan Materstvedt
OUS	<ul style="list-style-type: none"> • «Etikk og verdvalg». Velkomstdag for studenter klinikk PHA • Presentasjon av årsrapporten i direktørens ledermøte • Senter for sjeldne diagnoser, BAM, OUS. Presentasjon av KEK • KEK og klinisk etikk – undervisning temadag Generell Intensiv Ulllevål • Fagdag for sykepleiere, «Etske dilemmaer i en klinisk hverdag» • Infeksjons. med. avd. Presentasjon av KEK og «Beslutningsprosesser og betraktninger ved avslutning av beh. hos multisyke (eldre) pas.» • Introduksjonskurs for LIS leger, «Etske utfordringer som lege»

	<ul style="list-style-type: none"> • Barnemedisinsk avd., seminar for leger og spl. "Etikk og palliasjon" • Radiologisk avd, internseminar «Autonomi og beslutningskompetanse ved radiologiske intervensjoner • Undervisning for spl. gastrokirurgisk avd. Etske aspekter rundt HLR • Regional samling, palliative team «Etske utfordringer i palliasjon» og «Etske utfordringer i enkeltsaker» • 17th Annual Saudi Neonatology Conference, Riyadh, Saudi Arabia «Does palliative medicine have a role in neonatology?» • Neonatology conference, St.Petersburg, Russland "Ethics in neonatal medicine" og "Palliative medicine in neonatology". • Debattmøte Tidsskriftet Sykepleien og Tidsskriftet for DNLf: Innlegg og deltakelse i paneldebatt om behandlingsbeslutninger ved livets slutt • Tvangslovutvalget i HOD, «Erfaringer med foreldresamtykke som grunnlag for somatisk helsehjelp til barn som motsetter seg» • FFO konferanse, "Retten til et verdig liv - hva er et verdig liv?"
St Olav	<ul style="list-style-type: none"> • Høringsinnspill til St. Olavs utviklingsplan • Høring av NOU 2016:13 Samvittighetsfrihet i arbeidslivet • Høringsinnspill Strategi 2030 – Helse Midt-Norge
Tynset	<ul style="list-style-type: none"> • Etikk-kveld m/ Ingvard Wilhemsen og Jannicke Mellin Olsen

6. Årsrapporter fra komiteene/rådene i kommunene

SME har mottatt to årsmeldinger fra komiteene/rådene i kommunene, fra henholdsvis Oslo KEKK og Etsk råd i Asker. Begge komiteene har tverrfaglig sammensetting, skoloring av ressurspersoner i kommunen, seminar for ansatte i kommunen, månedlige møter, samt drøftinger av konkrete saker. Oslo KEKK, forankret i Sykehjemsetaten, har hatt stor vekst i antall saker og har drøftet 19 saker på ulike sykehjem i løpet av 2017. Tematikken i sakene har fellestrekk med sakene som drøftes i spesialisthelsetjenesten, blant annet avslutning av livsforlengende behandling, voldsbruk hos pasient, tvang og konflikter med pårørende. Noen av sakene har blitt drøftet sammen med KEK OUS, da det gjaldt pasienter som fikk behandling/pleie i begge nivå av tjenesten. Oslo KEKK har samarbeidet med KEK OUS om felles seminarer og dialogmøter om ALS-pasienter også. Oslo KEKK vant KS sin etikkpris i 2017. Etsk råd Asker har mye aktivitet, men har drøftet færre konkrete saker.

7. Publisering

SME har utgitt boka «Etikk i psykiske helsetjenester» i desember 2017. Boka er redigert av Reidar Pedersen og Per Nortvedt og har mange kapitler skrevet av ansatte ved senteret på prosjektmidler, samt noen eksterne. Boka gir leseren begreper, teorier, kunnskap og verktøy som kan være til nytte for å arbeide med etiske utfordringer på en systematisk måte. Boka er skrevet for studenter innen medisin, psykologi, sykepleie og andre helsefag, samt annet helsepersonell som jobber med pasienter med psykiske lidelser som ønsker å styrke sin etikkkompetanse. Boka er den første av sitt slag i Norge og er utgitt på Gyldendal akademisk.

I artikkelen «Hvordan lykkes med etikkarbeidet?» har Morten Magelssen, Heidi Marie Karlsen, Reidar Pedersen og Lillian Lillemoen skrevet om hemmere og fremmere, samt betydningen av etikkarbeid i kommunale helse- og omsorgstjenester. Artikkelen er basert på evalueringen av KS-prosjektet *Samarbeid om etisk kompetanseheving*. Forskerne viser til betydningen av forankring og lederstøtte for at etikkarbeidet skal bli varig. Arbeidet bør ikke være avhengig av en enkelt ildsjel. Etikkrefleksjon er den vanligste formen for etikkarbeid, og forskerne gir råd til optimal organisering og gjennomføring av slike grupper. Artikkelen viser at etikkarbeid i kommunale tjenester kan føre til økt kvalitet og bedre tjenester for brukerne.

Vitenskapelige publikasjoner:

- Blikshavn, Thomas; Husum, Tonje Lossius; Magelssen, Morten. Four reasons why assisted dying should not be offered for depression. *Journal of Bioethical Inquiry* 2017 ;Volum 14.(1) s. 151-157
- Bringedal, Berit; Isaksson Rø, Karin; Magelssen, Morten; Førde, Reidun; Aasland, Olaf G. Between professional values, social regulations and patient preferences: medical doctors' perceptions of ethical dilemmas. *Journal of Medical Ethics* 2017
- Brun, Marthe Kirkesæther; Husum, Tonje Lossius; Pedersen, Reidar. Tvangsmedisinering i psykisk helsevern – en systematisk litteraturgjennomgang. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening* 2017; Volum 54.(2) s. 186-195
- Friis, Pål; Førde, Reidun. Forhåndssamtaler = advance care planning. *Tidsskrift for Den norske legeforening* 2017 ;Volum 137.(6) s. 462-462
- Førde, Reidun; Aasland, Olaf Gjerløw. Is imperfection becoming easier to live with for doctors?. *Clinical Ethics* 2017 ;Volum 12.(1) s. 31-36
- Førde, Reidun; Dahlberg, Jørgen. Etikk og jus i helsetjenestene. I: *Indremedisin I & II. : Forlag Vett & Viten* 2017 ISBN 9788241207402. s. 183-188
- Førde, Reidun; Veirød, Unni; Stenehjem, Aud Eldrid; Dunlop, Oona Borghild. Skal en pasient som ikke samarbeider miste retten til helsehjelp?. *Tidsskrift for Den norske legeforening* 2017 ;Volum 137.(14-15)
- Gjerberg, Elisabeth; Lillemoen, Lillian; Weaver, Kristin; Pedersen, Reidar; Førde, Reidun. Forberedende samtaler i norske sykehjem. *Tidsskrift for Den norske legeforening* 2017; Volum 137.(6) s. 447-450
- Gjerberg, Elisabeth; Pedersen, Reidar; Førde, Reidun. En etisk drøfting av helsetjenestens håndtering av graviditet og bruk av metadon, buprenorfin eller andre opioider. *Helsedirektoratet* 2017 22 s.
- Hellebostad, Marit; Syse, Aslak; Førde, Reidun. Når en mindreårig pasient nekter livreddende behandling. *Tidsskrift for Den norske legeforening* 2017
- Hem, Marit Helene; Molewijk, Albert Christiaan; Pedersen, Reidar. Systematisk etikkrefleksjon gjør en forskjell. Et ressurshefte for etikkrefleksjonsgrupper i psykisk helsevern. *Universitetet i Oslo - Senter for medisinsk etikk* 2017 (ISBN 978-82-93544-04-3) 97 s.
- Husum, Tonje Lossius; Hem, Marit Helene; Pedersen, Reidar. A survey of mental healthcare staff's perception of ethical challenges related to the use of coercion in care. I: *Beneficial coercion in psychiatry?* Mentis Verlag GmbH 2017 ISBN 9783957430830. s. 203-219
- Husum, Tonje Lossius; Pedersen, Reidar; Hem, Marit Helene. En brytningstid i synet på psykiske vansker og behandling - Etske utfordringer ved bruk av tvang. *Michael* 2017; Volum 14. Suppl. 20 s. 55-67
- Konow-Lund, Anne-Sophie; Heggstad, Anne Kari Tolo; Nortvedt, Per; Christiansen, Bjørg. Developing mature empathy among first-year students: The learning potential of emotional experiences. *Nordic journal of nursing research* 2017 s. 1-7
- Landeweer, Elisabeth Geke Marjan; Molewijk, Albert Christiaan; Hem, Marit Helene; Pedersen, Reidar. Worlds apart? A scoping review addressing different stakeholder perspectives on barriers to

family involvement in the care for persons with severe mental illness. BMC Health Services Research 2017; Volum 17.(349) s. 1-10

Lillemoen, Lillian; Nortvedt, Per. Å skynde seg langsomt, en konsekvens av plikt?. Tidsskriftet sykepleien 2017

Lohne, Vibeke; Høy, Bente; Lillestø, Britt; Sæteren, Berit; Heggstad, Anne Kari Tolo; Aasgaard, Trygve; Caspari, Synnøve; Rehnsfeldt, Arne Wilhelm; Råholm, Maj-Britt; Slettebø, Åshild; Lindwall, Lillemor; Nåden, Dagfinn. Fostering dignity in the care of nursing home residents through slow caring. Nursing Ethics 2017 ;Volum 24.(7) s. 778-788

Magelssen, Morten. Professional and conscience-based refusals: the case of the psychiatrist's harmful prescription. Journal of Medical Ethics 2017 ;Volum 43.(12) s. 841-844

Magelssen, Morten; Karlsen, Heidi Marie; Pedersen, Reidar; Lillemoen, Lillian. Hvordan lykkes med etikkarbeidet?. Sykepleien 2017

Magelssen, Morten; Miljeteig, Ingrid; Pedersen, Reidar; Førde, Reidun. Roles and responsibilities of clinical ethics committees in priority setting. BMC Medical Ethics 2017 ;Volum 18.(1)

Martinsen, Elin Håkonsen; Weimand, Bente; Pedersen, Reidar; Norvoll, Reidun. The silent world of young next of kin in mental healthcare. Nursing Ethics 2017 s. 1-12

Molewijk, Albert Christiaan; Kok, Almar; Husum, Tonje Lossius; Pedersen, Reidar; Aasland, Olaf Gjerløw. Staff's normative attitudes towards coercion: the role of moral doubt and professional context—a cross-sectional survey study. BMC Medical Ethics 2017 ;Volum 18.(37) s. 1-14

Norvoll, Reidun; Hem, Marit Helene; Pedersen, Reidar. The role of ethics in reducing and improving the quality of coercion in mental health care. HEC Forum 2017 ;Volum 29.(1) s. 59-74

Norvoll, Reidun; Pedersen, Reidar. Tvang og medvirkning i psykiske helsetjenester - Pasienters og pårørendes syn og erfaringer. Universitetet i Oslo - Senter for medisinsk etikk 2017 (ISBN 978-82-93544-05-0) 122 s.

Pedersen, Reidar; Nortvedt, Per (red.). *Etikk i psykiske helsetjenester*. Gyldendal Akademisk 2017 (ISBN/EAN: 9788205481633) 364 s.

Robertsen, Annette; Førde, Reidun; Skaga, Nils Oddvar; Helseth, Eirik. Treatment-limiting decisions in patients with severe traumatic brain injury in a Norwegian regional trauma center. Scandinavian Journal of Trauma, Resuscitation and Emergency Medicine 2017 ;Volum 25.(44) s. 1-9

Romøren, Maria; Pedersen, Reidar; Førde, Reidun. Én pasient, to verdener – samhandling mellom sykehjemsleger og sykehusleger. Tidsskrift for Den norske legeforening 2017 ;Volum 137.(3) s. 193-197

Svendsen, Edel Jannecke; Pedersen, Reidar; Moen, Anne; Bjørk, Ida Torunn. Exploring perspectives on restraint during medical procedures in paediatric care: a qualitative interview study with nurses and physicians. International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being 2017 ;Volum 12.(1)

Thoresen, Lisbeth; Lillemoen, Lillian; Sævareid, Trygve Johannes; Gjerberg, Elisabeth; Førde, Reidun; Pedersen, Reidar. Veileder: Forhåndssamtaler på sykehjem. Senter for medisinsk etikk, Universitetet i Oslo 2017

Kronikker/debattinnlegg:

“When we talk about quality of life”. Mentsch Magazine (online), 30.8. Morten Magelssen

“Et giftig brygg”. Vårt Land, 5.5. Morten Magelssen

«Blodsbånd betyr visst noe likevel». Aftenposten 14.01. Morten Horn

«Hjernedødt om hjernedøde». Vårt land 23.02. Morten Horn

«Når pasienten er livredd sin primærkontakt», Kronikk i Tidsskriftet Sykepleien, nov.2017. Lillian Lillemoen og Per Nortvedt.

«Vanskelig å stoppe væske og ernæring ved livets slutt». Sykepleien 08.03. Anne Kari Tolo Heggstad og Per Nortvedt

«En pasient, to verdener». Dagens medisin 18.03. Maria Romøren, Reidun Førde, og Reidar Pedersen.

«Aktiv dødshjelp kommer – ikke». Morgenbladet 05.05. Morten Horn

«Tausheten fra elfenbenstårnet». Morgenbladet 02.06. Morten Horn

«Hvordan snakke med unge som har sett tvang mot familiemedlemmer?» Dagens medisin 15.05, Elin Håkonsen Martinsen, Bente M. Weimand, Reidar Pedersen og Reidun Norvoll.

Intervjuer

Intervju om genmodifisering og CRISPR, Dagen, 15.8. Morten Magelssen

Intervju om kunstig livmor, Vårt Land, 10.5. Morten Magelssen

Intervju om selektiv abort, Downs syndrom og livskvalitet, Minerva (online), april. Morten Magelssen

Intervju om overbehandling ved livets slutt. Sykepleien 09.06. Reidun Førde og Morten Horn.

Intervju om pasienters medbestemmelse ved livet slutt. Sykepleien 15.06. Berit Hofset Larsen

Intervju om prioriteringsetikk i behandling av barn. Dagens medisin 23.10. Reidun Førde

Intervju om etisk perspektiv på barnets beste under LAR-medisinerer. Nyhetsbrev for Familienettverket nr. 2, 06.28. Reidar Pedersen.

8. Verv og andre oppgaver

Reidar Pedersen: Medlem av KEK Vestre viken, klinikk psykisk helse og rus, Medlem i ECEN (European Clinical Ethics Network), veileder i PhD-prosjektet til Jørgen Dahlberg om vurdering av samtykkekompetanse i somatikken, medveileder i PhD-prosjektet til Edel Jannecke Svendsen om tvang i barneavdeling, medveileder i PhD-prosjektet til Jeanette Unhjem om grenser mellom det profesjonelle og private hos helsepersonell, medveileder i post.doc-prosjektet til Alina Coman om pasienters erfaringer ved bruk av ECT, og mentor i post.doc-prosjektet til Tonje Lossius Husum om krenkelser.

Morten Magelssen: Medlem av Helsedirektoratets arbeidsgruppe for faglige råd for omsorg for pasienter i livets siste fase. Medlem KEK Lovisenberg Diakonale sykehus.

Berit Hofset Larsen: Nestleder i Klinisk etikkomité for Riks-Radiumhospitalet, OUS, medlem i Sentral Klinisk etikkomité OUS. Bidratt i referansegruppe for medisinsk aldersvurdering av unge asylsøkere, vararepresentant for Knut Ørnes Brodahl

Reidun Førde: Medlem av KEK Rikshospitalet/Radiumhospitalet, Nestleder Sentral KEK OUS, varamedlem av Pressens faglige utvalg, medlem av internasjonalt granskingsutvalg for medisinerer av langrensløpere, medlem av Idrettsmedisinsk etikk-råd, Norges idrettsforbund, bidrag til konsensuspanel om LAR-behandling til gravide, medlem av forskningsetisk utvalg for Universitetet i Oslo og medlem av vitenskapelig komite for ICCEC-konferanse i Oxford 2018.

Anne Kari Tolo Heggstad: Medlem av KEKK Oslo.

Heidi Karlsen: Medlem av KEK Halden.

9. Kurs/aktiviteter/deltakelse på fagseminar/konferanse eksternt

16.01	Undervisning for journaliststudenter ved HiO om helsetjenesteetik og prioritering i helsetjenesten	Reidun Førde
18.01	«Hvem fører i livets siste dans? Pasientinvolvering ved beslutninger om livsforlengende kreftbehandling». Innlegg og deltakelse i paneldiskusjon. Nasjonalt LIS seminar for nevrologer, Oslo.	Berit Hofset Larsen
18.01	Møte om etikkarbeid med Bærum kommune	Reidun Førde
19.01	“Åpent og rettferdig. Hvordan prioritere rett i helsetjenesten?” “Verdier og valg”, konferanse om prioritering, Den norske kirke, Stavanger	Morten Magelssen
23.01	«Pasientinvolvering ved beslutninger om livsforlengende kreftbehandling» Internundervisning Infusjonsenheten, Avdeling for kreftbehandling Radiumhospitalet	Berit Hofset Larsen
25.01	“Priority setting and ethics”. Nordic expert nurse meeting, Sanofi Aventis, Oslo.	Morten Magelssen
26.01	“Aktiv dødshjelp”. Seminar for Fransiskushjelpen, Oslo.	Morten Magelssen
03.02	Etiske overveielser ved behandling av psykiatri og ruslidelser. Master psykososialt arbeid	Reidar Pedersen
06.02	«Informasjonsplikt vs. taushetsplikt - når mor ikke vil fortelle datteren sin at hun skal dø» Innlegg og plenumsdiskusjon. Fagdag for barneansvarlige i Oslo Universitetssykehus (OUS).	Berit Hofset Larsen
07.02	«Vanskelige pårørende – eller pårørende som har det vanskelig?», Nettverkssamling for ressurspsykepleiere i kreftomsorg for Halden og Aremark kommune.	Heidi Karlsen
08.02	Deltaking i panel for drøfting av kjønnskifteoperasjoner hos barn med uklart kjønn, Gardermoen	Reidun Førde
08.02	«Hvem fører i livets siste dans? Pasientinvolvering ved beslutninger om livsforlengende kreftbehandling» Fagdag Seksjon lindrende behandling, Kreftsenteret Ullevål, OUS	Berit Hofset Larsen
03.03	“Aktiv dødshjelp: Kampen om begrepene, og det nederlandske eksperimentet”. Fagkurs for leger, Oslo.	Morten Magelssen
14.03	“Etiske dilemmaer i moderne medisin og bioteknologi”. “Tirsdagsforum”, Greåker kirke, Sarpsborg.	Morten Magelssen

15.03	«Hvem fører i livets siste dans? Pasientinvolvering ved beslutninger om livsforlengende kreftbehandling» Fagdag Seksjon lindrende behandling, Kreftsenteret Ullevål, OUS	Berit Hofset Larsen
17.02	Undervisning om etikk i Topplederutdanningen Helse-SØ.	Reidun Førde
20.03	“Hvilken betydning har etisk refleksjon – og hva skal til for å lykkes?” Seminar, Fagforbundet Akershus, Oslo	Morten Magelssen
20.03	Casebasert etikkundervisning for medisinerstudenter, UIO.	Berit Hofset Larsen
21.03	Om profesjonsetikk i Utdanningsforbundet	Reidun Førde
23.03	«Hvem fører i livets siste dans? Pasientinvolvering ved beslutninger om livsforlengende kreftbehandling» Fag- og forskningsdager for sykepleietjenesten, Helse Sør-Øst	Berit Hofset Larsen
29.03	“Systematisk etikkrefleksjon på sykehjem. Hva er vitsen – og hva skal til for å lykkes?” Seminar for sykehjemsleger, Oslo kommune.	Morten Magelssen
29.03	Halvdagsseminar i etikk for spesialistkandidater i barne- og ungdomspsykiatri på Solastrand	Reidun Førde
30.03	Foredrag om prioritering for ledere i Vestre Viken HF	Reidun Førde
30.03	“Om brekkstenger og skråplan. Bioteknologiens etikk og politikk”. Stortingets åpne høring om verdier i helsetjenesten.	Morten Magelssen
30.03	«Hvordan undervise i etikk». Gyldendalhuset.	Anne Kari Tolo Heggstad
04.04	Etisk refleksjon om bruk av tvang. En fokusgruppestudie av helsepersonell. Fagdag.	Bert Molewijk
06.04	Møte med palliasjonsutvalget	Reidun Førde
19.04	«Klinisk etikk-komité – har du bruk for den?» Onkologisk poliklinikk, Kreftsenteret Ullevål, OUS	Berit Hofset Larsen
25.04	«Hvem fører i livets siste dans? Pasientinvolvering ved beslutninger om livsforlengende kreftbehandling» Palliasjon C-kurs for spesialsykepleiere, Nasjonal Kompetansetjeneste for lindrende behandling	Berit Hofset Larsen
26.04	Møte med Legeforeningen om revisjon av nettkurs i etikk	Reidun Førde
27.04	«Behandlingsvalg ved livets slutt – kan systematisk etikkrefleksjon hjelpe?» Casebasert åpent KEK seminar, OUS Radiumhospitalet.	Berit Hofseth Larsen
05.05	Foredrag om prioriteringsdilemma for nasjonalt møte for lungeonkologer DNR	Reidun Førde
07.05	«Bruk av SME-modellen for drøfting av etisk problemstilling» Casebasert diskusjon på internseminar fagstråleterapeutene i Avdeling for kreftbehandling, OUS	Berit Hofset Larsen
10.05	Halvdagsseminar om Liverpool Care Pathway i Helsedirektoratet	Reidun Førde
12.05	«Etiske utfordringer i møte med alvorlig syke barn og deres familier» Undervisning og casebasert diskusjon. Videreutdanningen i barnepalliasjon, HIOA	Berit Hofset Larsen
14.05	Innlegg og deltakelse i paneldebatt om behandlingsbeslutninger ved livets slutt. Debattmøte i regi av Tidsskriftet Sykepleien og Tidsskriftet for den norske legeforening, Kulturhuset i Oslo.	Berit Hofset Larsen
22.05	Foredag om etiske problem ved livets slutt. Åpent møte i Moss.	Reidun Førde
23.05	«Hvordan kan vi bidra til at beboerne får leve et verdig liv? – betydningen av etikkarbeid i sykehjem». Temakveld for ansatte i Skedsmo kommune, Skedsmo samfunnshus.	Anne Kari Tolo Heggstad
23.05	«Forskning på og verktøy for vurdering av samtykkekompetanse. Hva vet vi basert på forskning om pasienter innen psykisk helse sin	Reidar Pedersen

	Samtykkekompetanse?» Forskergruppemøte	
31.05	Foredrag om behandlingbegrensning. Larvik legeforening	Reidun Førde
01.06	«Samtykkekompetanse. Samtykke, tvang og demens» - Kurs for sykehjemsleger Østfold	Reidar Pedersen
01.06	Foredrag om prioritering i regi av KEK Sunnås sykehus	Reidun Førde
06.06	Medarrangør av åpen møte om etiske dilemma i idretten (med Rådet for legeetikk)	Reidun Førde
13.06-14.06	«Ethical considerations regarding opioid maintenance treatment and pregnancy» NORWEGIAN CONSENSUS CONFERENCE - OPIOID MAINTENANCE TREATMENT IN PREGNANCY	Elisabeth Gjerberg, Reidar Pedersen, Reidun Førde
22.08	«Hvordan skal vi lykkes med etisk refleksjon i hjemmetjenesten?» Ledersamling Skedsmo kommune.	Anne Kari Tolo Heggstad
23.08	«Forberedende samtaler - hva slags samtaler snakker vi om? Presentasjon av et advance care planning prosjekt I norske sykehjem.» Undervisning, Videreutdanning i geriatrisk sykepleie Lovisenberg diakonale høyskole	Lillian Lillemoen
23.08	Samtykkekompetanse. Utvidet ledersamling Psykiatrisk klinikk, LDS	Reidar Pedersen
24.08	«Samtykke og tvang.» Fagdag om helserett og psykisk helsevernloven	Reidar Pedersen
28.08	Samtykkekompetanse. Internseminar Vestre Viken	Reidar Pedersen
30.08	Fagseminar Avdeling kreftbehandling, OUS: Hvem fører i livets siste dans? Pasientinvolvering ved beslutninger om livsforlengende kreftbehandling	Berit Hofset Larsen
30.08	Casebasert etikkundervisning i grupper for LIS-leger OUS	Berit Hofset Larsen
31.08	Foredrag for Blankholmutvalget om etikk og prioritering i kommunehelsetjenesten	Reidun Førde
05.09	«Vurdering av samtykkekompetanse.» Internseminar vedtaksansvarlige Vestre Viken	Reidar Pedersen
06.09	«Hvordan skal vi lykkes med etisk refleksjon i hjemmetjenesten?». Personalseminar Lillestrøm.	Anne Kari Tolo Heggstad
06.09	«Forberedende samtaler, hva slags samtaler snakker vi om? Pasienter og pårørendes erfaringer og preferanser mht samtaler og medvirkning i beslutninger om helsehjelp.» Undervisning på Master i avansert geriatrisk sykepleie (AGS) UiO	Lillian Lillemoen
07.09-09.09	“Implementation of advance care planning (ACP) in Norwegian nursing homes; facilitators and barriers.” Presentasjon på European Association of Centres of Medical Ethics (EACME) i Barcelona;	Lillian Lillemoen
07.09-09.09	“Influence of an ACP intervention on documentation of end-of-life issues – a cluster randomized clinical trial.” Presentasjon på European Association of Centres of Medical Ethics (EACME) Barcelona	Lillian Lillemoen
11.09	«Etikk, juss og tvang i sykehjem - hvordan håndterer vi dette i det daglige?» Internseminar	Reidar Pedersen
18.09	«Vanskelige pårørende – eller pårørende som har det vanskelig?», Nettverkssamling for ressursykepleiere i kreftomsorg i Østfold.	Heidi Karlsen
19.09	Etiske utfordringer ved begrensning av livsforlengende behandling. KEK-seminar.	Reidar Pedersen
20.09	«Klinisk etikk-komité – har du bruk for den?» Undervisning for legene i Avdeling kreftbehandling (AKB), OUS Ullevål	Berit Hofset Larsen

20.09	Foredrag for utdanningskandidater i palliasjon, Oslo	Reidun Førde
20.09	Seminar om etikk i allmennpraksis for veiledere i allmennmedisin, Kleivstua	Reidun Førde
21.09	«Klinisk etikk-komité – har du bruk for den?» Undervisning for legene i AKB, OUS Radiumhospitalet.	Berit Hofset Larsen
21.09	Innlegg og deltakelse i paneldiskusjon om behandlingsbeslutninger ved livets slutt. Nordisk Hospicekonferanse, Oslo.	Berit Hofset Larsen
22.09	Vurdering av samtykkekompetanse. Endringer i psykisk helsevernloven med særskilt fokus på samtykkekompetanse	Reidar Pedersen
29.09	«Hvem fører i livets siste dans? Pasientinvolvering ved beslutninger om livsforlengende kreftbehandling» Nasjonal kreftsykepleierkonferanse, �lesund	Berit Hofset Larsen
08.10-12.10	«Clinical ethics support in Norwegian psychiatric hospitals - what has been done and does it make a difference?» World Psychiatric Association Congress;	Reidar Pedersen
13.10	“Aktiv dødshjelp: Kampen om begrepene & det nederlandske eksperimentet”. Ringerikskurset for allmennleger. Jevnaker.	Morten Magelssen
17.10	“Liv og død, kampen om begrepene”. Seminar for helsepersonell i palliativ omsorg i Buskerud. Sundvollen.	Morten Magelssen
18.10	«Vedtak om tvang i sykehjem - etikk, juss og praksis.» Kurs Alderspsykiatri	Reidar Pedersen
20.10	«Hvem fører i livets siste dans? Pasientinvolvering ved beslutninger om livsforlengende kreftbehandling» Internseminar sengepost A6 Radiumhospitalet, Oslo.	Berit Hofset Larsen
23.10	«Hvem fører i livets siste dans? Pasientinvolvering ved beslutninger om livsforlengende kreftbehandling» Lokallagsm�te Forum for kreftsykepleiere i Agder, Kristiansand.	Berit Hofset Larsen
25.10	“Kliniske etikk-komiteer – til hjelp i priorit�ringsarbeidet?” 9:e nationella priorit�ringskonferansen. Kalmar, Sweden.	Morten Magelssen
26.10	Casebasert etikkseminar. Seksjon psykososial onkologi, OUS Radiumhospitalet.	Berit Hofset Larsen
27.10	«Ethiske utfordringer i møte med alvorlig syke barn og deres familier» Forelesning og casebasert plenumsdiskusjon med bruk av SME-modellen. Etterutdanningskurs for spesialsykepleiere pediatri OUS	Berit Hofset Larsen
30.10	«Forberedende samtaler; hvorfor og for hvem?» Fagdag for fagarbeidere, ledere, leger & sykepleiere. Undervisning Hamar/Stange kommune	Lillian Lillemoen
31.10-03.11	Kurs i etikk og priorit�ring for leger i Etiopia /Addis i regi av Haukeland sykehus / UiB	Reidun Førde
01.11	«Hvem fører i livets siste dans? Pasientinvolvering ved beslutninger om livsforlengende kreftbehandling» Internundervisning sengepost A7, OUS Radiumhospitalet.	Berit Hofset Larsen
03.11	«Krevende m�ter i den kliniske virkeligheten - utfordringer med informasjon og pasientinvolvering» Stabsm�te Rikshospitalet	Berit Hofset Larsen
08.11	Opponent i Ph.d om nyredonasjon	Reidun Førde
09.11	Foredrag om etikk og barnekreft (utdanningskandidater)	Reidun Førde
14.11	«Etikkens plass i en travelt sykehushverdag». Fagdag, Norsk sykepleierforbund (NSF) OUS	Berit Hofset Larsen

15.11	«Forberedende samtaler, etiske dilemma og behandlingbegrensning.» Fagdag for fagarbeidere, ledere, leger og sykepleiere	Lillian Lillemoen
15.11	“Definisjoner og fakta i dødshjelpsdebatten”. Drammen sykehus.	Morten Magelssen
17.11	«Hvem fører i livets siste dans? Beslutninger i livets slutfase» Pasientsikkerhetsseminar OUS	Berit Hofset Larsen
22.11	«Etikk ved livets slutt». Kvalitetsdagane, Helse Fonna. Haugesund.	Morten Magelssen
22.11	«Beslutningsprosesser ved begrensning av livsforlengende behandling». Fagdag om palliasjon, Nordfjord.	Anne Kari Tolo Heggstad
28.11	«Etiske utfordringer i møte med alvorlig syke barn og deres familier» Forelesning og casebasert diskusjon ved bruk av SME-modellen. Fagdag, Barne- og ungdomsseksjonen, Drammen sykehus.	Berit Hofset Larsen
30.11	«Pasientautonomi og vurdering av samtykkekompetanse», for ansatte i hjemmebasert omsorg i Oslo kommune.	Heidi Karlsen
04.12	Halvdagsseminar for helsepersonell i rehabiliteringstjenesten Tønsberg	Reidun Førde
04.12	«Etisk refleksjon – et tiltak for økt tjenestekvalitet og for å redusere moralsk stress?», KEK seminar i Halden	Heidi Karlsen
05.12	«Bestemme selv hele livet.» Innlegg om forhåndssamtaler på Demensdagene 2017.	Lillian Lillemoen
05.12	«Etiske utfordringer i møte med alvorlig syke barn og deres familier» Forelesning og casebasert diskusjon ved bruk av SME-modellen. Fagdag, Barne- og ungdomsseksjonen, Drammen sykehus.	Berit Hofset Larsen
07.12	«Systematisk etikkarbeid i praksis - hvorfor og hvordan?», Fagdag, demensomsorgens ABC i Østfold.	Heidi Karlsen
07.12	«Etikk og systematisk etikkrefleksjon – hva og hvorfor?», Undervisning for ansatte ved kreftsentret på Ullevål sykehus.	Heidi Karlsen
11.12	«Hvem fører i livets siste dans? Pasientinvolvering ved beslutninger om livsforlengende kreftbehandling» Internseminar, Klinisk etikkomité (KEK) Bærum sykehus.	Berit Hofset Larsen
12.12	«Etiske utfordringer i møte med alvorlig syke barn og deres familier» Forelesning og casebasert diskusjon ved bruk av SME-modellen. Fagdag, Barne- og ungdomsseksjonen, Drammen sykehus.	Berit Hofset Larsen
12.12	Møte i Legeforeningen om revisjon av nettkurs i etikk	Reidun Førde
12.12	Intervju i Verdibørsen om pasientrettigheter og plikter	Reidun Førde
13.12	Foredrag i «Åpenhetsutvalget»	Reidun Førde
14.12	«Etikk og systematisk etikkrefleksjon – hva og hvorfor?», Undervisning for ansatte ved kreftsentret på Ullevål sykehus.	Heidi Karlsen
21.12	«Etikk og systematisk etikkrefleksjon – hva og hvorfor?», Undervisning for ansatte ved kreftsentret på Ullevål sykehus.	Heidi Karlsen

10. Vedlegg

Vedlegg 1. Nasjonal mandat for kliniske etikkomiteer i helseforetak

Nasjonalt mandat for kliniske etikkomiteer i helseforetak

Klinisk etikkomité skal:

- Bidra til økt etisk bevissthet og kompetanse om verdispørsmål knyttet til pasientbehandling
- Bidra til økt forståelse av forholdet mellom klinisk-etiske problemstillinger og spørsmål knyttet til ressursbruk og prioriteringer i helseforetakene
- Bidra til at pasienter og pårørende blir godt ivaretatt i møte med spesialisthelsetjenesten
- Bidra til økte ferdigheter i å identifisere, analysere og avklare etiske problemer og dilemmaer
- Stimulere til systematisk etisk refleksjon og bistå i drøfting av konkrete etiske utfordringer før og/eller etter at beslutninger tas
- På forespørsel gi råd om hvordan konkrete etiske problemer kan løses
- Være åpen og ikke-diskriminerende i livssynsspørsmål
- Bidra til virksomhetenes kvalitetsarbeid

Sammensetning:

- KEK skal ha leder og sekretær
- KEK skal være bredt tverrfaglig sammensatt og skal ha med kliniske beslutningstakere
- KEK bør som minimum ha en brukerrepresentant som medlem
- KEK bør ha medlem med kompetanse i medisinsk etikk
- KEK bør ha medlem med helserettlig kompetanse

Organisering, oppnevning og økonomi:

- KEK skal være frittstående og uavhengig
- Medlemmene av KEK oppnevnes av direktøren for helseforetaket
- Leder og medlemmer oppnevnes for 3- 4 år av gangen med mulighet for forlengelse
- KEK skal sikres nødvendige ressurser og ha et eget budsjett
- Leder og sekretær må sikres rammer som gjør det mulig å ivareta arbeidet innenfor vanlig arbeidstid ved frikjøp / fristilling av annet arbeid
- Medlemmene må sikres rammer for å delta i arbeidet og skal ha ressurser for å kunne tilegne seg nødvendig kompetanse i klinisk etikk

Arbeidsform:

- Alle kan henvende seg til KEK
- Behandling av saker skal som hovedregel skje med basis i anonymiserte pasientopplysninger. Ved fravikelse fra hovedregelen om anonymisering, må det innhentes samtykke fra pasienten før saken fremlegges for KEK, jf. helsepersonelloven § 22. Medlemmene i KEK har taushetsplikt om personidentifiserende opplysninger (eller helseopplysninger) de får adgang eller kjennskap til som medlem av komiteen. Deltakere i KEK som ikke omfattes av helsepersonelloven (for eksempel jurist og brukerrepresentant) bør underskrive taushetserklæring
- Komiteen bestemmer selv møtehyppighet og arbeidsform innen mandatets rammer, men komiteen skal ha mulighet for å samles på kort varsel i hastesaker
- Komiteen skal skrive referater
- Komiteen skal skrive årsrapport
- Komiteens arbeid skal jevnlig evalueres iht. gjeldende rutiner for evaluering i helseforetakene

Vedlegg 2. Program: Innføring i medisinsk og helsefaglig etikk

Innføring i medisinsk og helsefaglig etikk

(MED 3050, SME 4110, EVU)

Sted: Grønt auditorium, Ullevål sykehus, bygn 25. Universitetet i Oslo.

I: Hva er etikk? Profesjonsetikk, rolleforståelse og dydsetikk.

Mandag 23. januar 2017

09:15 – 09:30 Velkommen og introduksjon v/ Per Nortvedt

09:30 – 10:15 F: Hva er etikk? Noen grunnbegreper v/ Per Nortvedt og Søren Holm.

10:15 – 10:30 Pause

10:30 – 11:30 F: Introduksjon til dydsetikk. Hva kjennetegner den gode helsearbeider?

v/Per Nortvedt og Søren Holm

11:30 – 12:00 S: Summegruppe, diskusjon i plenum om en valgt problemstilling.

12:00 - 12:45 Lunsjpause

12:45 – 14:10 S: Bør helsepersonell ha reservasjonsrett ved etisk omstridt behandling? v/Morten Magelssen. (inkl. gruppearbeid)

14:10 – 14:30 Pause

14:30 - 15:30 S: Når medisinen går i umoralens tjeneste – og profesjonsetikken bryter sammen. v/ Per Nortvedt og Søren Holm. (Filmklipp, summegrupper og plenumssamtale).

I: Hva er etikk? Profesjonsetikk, rolleforståelse og dydsetikk (forts).

Tirsdag 24. januar 2017

08:30 – 09:15 F: Empati, moralsk persepsjon og fortolkning i helsetjenesten. Hva ser vi og hva overser vi? v/ Reidar Pedersen, Knut Ørnes og Per Nortvedt.

09:15 – 09:30 Pause

09:30 - 10:15 S: Empati i utdanning og praksis. Hva styrer de profesjonelles oppmerksomhet og fortolkning? v/ Reidar Pedersen, Knut Ørnes og Per Nortvedt (Gruppearbeid).

10:15 – 10:30 Pause

II: Pliktetikk, konsekvensetikk og 4-prinsippetikken

10:30 -11:15 F: Introduksjon til pliktetikk, konsekvensetikk og fireprinsippetikk v/Søren Holm

11:15 - 11:30 Pause

11:30 - 12:15 Forelesning fortsetter v/Søren Holm

12:15 - 13:00 Lunsjpause

13:00 – 13:30 S: Sentrale begreper og distinksjoner i debatten om aktiv dødshjelp. Kort gruppearbeid om aktiv dødshjelp-debatten. v/ Morten Magelssen.

13:30 - 14:30 S: Bør leger kunne utføre aktiv dødshjelp? Debatt. Ole Martin Moen, filosof, Morten Horn, overlege i nevrologi. Ledet av Morten Magelssen.

14:30 – 14:45 Pause

14:45 - 15:45 S: Gruppearbeid/plenumsdiskusjon. Hva bygger argumentene i dødshjelpsdebatten på? Hvilken nytte er det av etiske teorier? v/ Morten Magelssen og Søren Holm

III: Diskursetikk og kasuistikk

Onsdag 25. januar 2017

09:15 - 10:00 F: Etiske teorier som redskap for gode beslutninger. Introduksjon til diskursetikk og kasuistikk. v/ Reidar Pedersen og Knut Ruyter.

10:00 - 10:15 Pause

10:15 – 10:30 Orientering om eksamen

10:30 – 11:45 F: Etiske dilemmaer i pasientinformasjon og beslutningsprosesser v/ Reidun Førde

11:45 - 12:30 Lunsjpause

12:30 – 13:30 S: Gruppearbeid. 2-3 case fra klinikk som aktualiserer dilemmaer ved informasjonsgivning og beslutningsprosesser. v/ Reidun Førde

13:30 - 14:30 Diskusjon og framlegg i plenum.

14:30 - 14:45 Pause

14:45 - 16:00 S: Beslutningsprosesser, juss og etikk: Hvordan fremmer og hemmer norsk helselovgivning medvirkning fra pasient og pårørende? v/ Jørgen Dahlberg og Søren Holm

IV: Begrepenes etikk og helsetjenestens grenser: Sykdom, helse og teknologi

Mandag 30. januar

09:15 - 10:00 F: Begrepenes etikk og helsetjenestens grenser: Sykdom, helse og teknologi.

v/ Bjørn Hofmann

10:00 - 10:15 Pause

10:15 - 11:00 F: Reproduksjonens historie v/ Eivor Oftestad

11:00 - 12:00 S: Assistert befruktning – nye muligheter, etiske utfordringer v/ Bjørn Hofmann. Debatt mellom forelesere og studenter. (Bjørn Hofmann, Eivor Oftestad)

12:00 - 12:45 Lunsjpause

12:45 - 14:15 S: Grenseløs teknologi ved livets slutt? ALS og hjemmerespirator. V/ Morten Horn og Bjørn Hofmann

V: Styrker og svakheter ved de ulike etiske teorier

Tirsdag 31. januar

09:15 – 10:00 F: Styrker og svakheter ved de ulike etiske teorier – intro. v/ Per N

10:00 - 10:15 Pause

10:15 - 11:00 F: Prioritering mellom samfunn og individ – uforenlige hensyn? Hva sier etisk teori? Per Nortvedt

11:00 - 11:15 Pause

11:15 - 12:00 F: Perspektiver på global (u)rettferdighet i helse. Hva sier etisk teori? v/ Per Nortvedt og Jan Helge Solbakk

12:00 – 12:30 Lunsjpause

12:30 - 15:00 S: Deling av godene av medisinsk og teknologisk forskning og utvikling mellom rik og fattig (Fair Benefit Sharing). v /Jan Helge Solbakk og Per Nortvedt

15:00 – 15:30 Oppsummering og evaluering av kursdagene.

Vedlegg 3. Program Veiledning av etikkrefleksjon i helsetjenesten

Timeplan for Veiledning av etikkrefleksjon i helsetjenesten

ETIKK-VEI2016V / MEDETI 4310 Emneleder: Lillian Lillemoen

F=forelesning; S=seminar; VØ=veiledet øvelse

12.01.17

09:00-10:00 Velkommen og kursinformasjon - Lillian Lillemoen, Bert Molewijk & Anders Tvedt

10:00-10:45 Introduksjonsforelesning om etikk (verdier, prinsipper, normer) - (F) – Bert Molewijk

11:00 – 11:30 Arenaer for etisk refleksjon (ERG og KEK) (F) – Lillian Lillemoen

11:30-12:00 Lunsj

12:00-12:45 Introduksjonsforelesning om etikkrefleksjon (F) – Lillian Lillemoen & Bert Molewijk

13:00 – 13:45 Hva er en god fasilitator? (F) – Bert Molewijk

14:00-14:45 Hva er en god sak og et godt spørsmål for etikk refleksjon (F) – Bert Molewijk

15:00-16:00 Fasilitering av etikkrefleksjon (VØ) - Anne Kari Tolo Heggstad, Bert Molewijk & Lillian Lillemoen

16:00-16:30 Erfaringsdeling etter refleksjonsøvelser (S) – Bert Molewijk & Lillian Lillemoen

16:30-17:00 Eksamensinformasjon for masteremnestudenter – Lillian Lillemoen & Bert Molewijk

13.01.17

09:00-09:30 Presentasjon av en metode for etikkrefleksjon; SME-metoden (F) – Lillian Lillemoen

09:30-10:30 Fasilitering av etikkrefleksjon ved hjelp av SME-metoden (VØ)- Anne Kari Tolo Heggstad, Bert Molewijk & Lillian Lillemoen

10:45-11:30 Å skrive drøftingsreferat (F) – Morten Magelssen

11:30-12:15 Lunsj

12:15-13:00 Å skrive drøftingsreferat (F) – Morten Magelssen

13:15-14:45 Fasilitering av etikkrefleksjon ved hjelp av SME-metoden (VØ) – Anne Kari Tolo Heggstad, Bert Molewijk & Lillian Lillemoen

14:45-15:15 Erfaringsdeling etter refleksjonsøvelser (S) – Bert Molewijk & Lillian Lillemoen

16.03.17

09:00-10:00 Erfaringer med etikkrefleksjonsgrupper og gjennomgang av arbeidskrav (S) – Marit Helene Hem, Bert Molewijk

10:00-10:45 Fag, etikk og jus (F) – Reidar Pedersen

11:00-12:30 Fasilitering ved hjelp av SME-metoden (VØ) – Bert Molewijk, Heidi Karlsen, Marit Helene Hem, Lillian Lillemoen

12:30-13:15 Lunsj

13:15-14:15 Helselovgivning (F) – Jørgen Dahlberg

14:30-16:00 Fasilitering av etikkrefleksjon ved hjelp av SME-metoden (VØ) – Bert Molewijk, Heidi Karlsen, Marit Helene Hem, Lillian Lillemoen

16:00-16:30 Erfaringsdeling etter etikkrefleksjoner (S) – Marit Helene Hem, Bert Molewijk

17.03.17

09:00-10:00 Organisering, forankring og gjennomføring av ERG og KEK (F) – Bert Molewijk, Heidi Karlsen

10:15-11:30 Fasilitering ved hjelp av SME-metoden (VØ) – Bert Molewijk, Heidi Karlsen, Marit Helene Hem, Lillian Lillemoen

11:30-12:15 Lunsj

12:15-13:00 ERG og KEK-drøftingers betydning for praksis (F) – Heidi Karlsen, Marit Helene Hem?

13:15-14:45 Fasilitering ved hjelp av SME-metoden (VØ) – Bert Molewijk, Heidi Karlsen, Marit Helene Hem, Lillian Lillemoen

14:45-15:15 Erfaringsdeling etter refleksjonsøvelser (S) - Marit Helene Hem, Bert Molewijk

9.05.17

09:00-10:00 Erfaringer fra etikk refleksjonsgrupper og gjennomgang av arbeidskrav (S) - Marit Helene Hem, Bert Molewijk

10:15-11:45 Fasilitering av etikkrefleksjon ved hjelp av SME-metoden (VØ) – Bert Molewijk, Heidi Karlsen, Marit Helene Hem, Lillian Lillemoen

11:45-12:30 Lunsj

12:30-13:45 Fasilitering av etikkrefleksjon ved hjelp av SME-metoden (VØ) – Bert Molewijk, Heidi Karlsen, Marit Helene Hem, Lillian Lillemoen

13:45-14:15 Erfaringsdeling etter refleksjonsøvelser (S) – Marit Helene Hem, Bert Molewijk

14:15-14:45 Felles sluttevaluering og informasjon om nettverksdag – Lillian Lillemoen, Bert Molewijk

15:00-16:00 Eksamensveiledning – Lillian Lillemoen, Bert Molewijk

Vedlegg 4. Program: De vanskelige beslutningene. Etikk og jus i verktøykassa.

De vanskelige beslutningene. Etikk og jus i verktøykassa

Kurs for leger i alders- og sykehjemsmedisin, samt kommune- og fylkesleger

Soria Moria hotell, Holmenkollen, 8.-9. juni 2017

Arrangør: Senter for medisinsk etikk, Universitetet i Oslo

Dag 1

- 09.30-10.00 Registrering
- 10.00-10.30 Velkommen. Hva er etikk? *Morten Magelssen, forsker*
- 10.30-11.15 Ivaretagelse av pasientens autonomi – hva betyr det etisk og juridisk? *Reidun Førde, professor*
- 11.40-13.00 Forberedende samtaler på sykehjem og i allmennpraksis. *Lillian Lillemoen, forsker*
- 13.00-14.00 Lunsj
- 14.00-15.45 Systematisk drøfting av etiske dilemma. Gruppearbeid om beslutninger ved livets slutt. *Morten Magelssen og Reidun Førde*
- 16.00-16.45 Begrensning av livsforlengende behandling – etikk, jus og beslutningsprosesser. *Reidun Førde*
- 18:40-18:55 Musikalsk innslag.
- 19.00- Middag

Dag 2

- 09.00-09.30 Arenaer for etisk refleksjon: etikkrefleksjonsgrupper og kliniske etikk-komiteer. *Morten Magelssen og Ina Rimberg, sykehjemslege, Oslo*
- 09.30-10.30 Hva betyr samtykkekompetanse? Verktøy for vurdering av samtykkekompetanse. *Reidar Pedersen, professor*
- 11.00-12.00 Tvang mot pasienter som mangler samtykkekompetanse. *Reidar Pedersen*
- 12.00-13.00 Lunsj
- 13.00-13.50 Gruppearbeid om tvang på sykehjem. *Reidar Pedersen*
- 14.10-15.15 Hvem skal vi prioritere? Ressursbruk og prioriteringsdilemmaer i kommunehelsetjenesten. *Reidun Førde*
- 15.15-15.30 Oppsummering og evaluering. *Morten Magelssen*

Vedlegg 5. Program: Etikk i helsetjenesten

Etikk i helsetjenesten

Samling 1: Innføring i etikk og etisk refleksjon

11. september 2017

09:00-09:30: Registrering

09:30 – 09:45: Velkommen v/Anne Kari Tolo Heggstad

09:45-10:30: Hva er etikk og hvorfor er det viktig med etikk? v/ Morten Magelssen

10:30-10:45: Pause

10:45-11:00: Intro til gruppeøvelse om etisk refleksjon v/Heidi Karlsen

11:00-11:30: Gruppeøvelse (m/ fokus på etisk problemstilling, tildelt case) inkl. pause

11:30-12:30: Lunsj

12.30-12:45 Gjennomgang av gruppeøvelsen i plenum v/Heidi Karlsen

12:45-13:15: Innføring i systematisk etisk refleksjon med introduksjon av SME-modellen v/Heidi Karlsen

13:15-13:30 Pause

13.30-14.15: Etikkdrøfting ved bruk av SME-modellen i plenum v/Heidi Karlsen

14:15-14:30 Pause

14.30-15.15: Hvordan kan etiske teorier og prinsipper bidra i etikkrefleksjon/etikkdrøftinger v/Morten Magelssen

15.15-15.30 Pause

15.30-16.15: Gruppeøvelse (m/fokus på berørte parter, etiske verdier og prinsipper fra tildelt case)

16.15-16.30 Oppsummering i plenum v/Anne Kari Tolo Heggstad

12. september 2017

08.30-09.15 Systematisk etikkarbeid i praksis v/Anne Kari Tolo Heggstad

09.15-09.30 Pause

09.30-10.15: Erfaringer fra systematisk etikkarbeid: Hva fremmer eller hemmer etikkarbeid v/Heidi Karlsen

10.15-10.30 Pause

10.30-11.15: Hvordan kan kunnskap om helsejuss bidra i etikkrefleksjon/etikkdirøftinger v/Jørgen Dahlberg

11.15 - 11.300: Pause

11.30-12.15: Pasientautonomi og vurdering av samtykkekompetanse v/Reidar Pedersen

12:15-13.00: Lunsj

13.00 – 13.45: Innføring i å lede etikkdrøfting v/Heidi Karlsen

13.45-14.00 Pause

14.00-14.45: Innføring i å dokumentere etikkdrøfting v/Morten Magelssen

14.45--15.30: Gruppearbeid: Etisk refleksjon - å lede, delta i og dokumentere etikkdrøfting

15.30-16.00 Oppsummering i plenum v/Heidi Karlsen

Samling 2: Etiske problemstillinger i helsetjenesten

6.november – Autonomi, samtykke og tvang

Ansvarlig for dagen: Reidar Pedersen, Tonje Lossius Husum og Anne Kari Tolo Heggstad

09.00-09.30 Hva er tvang? Definisjoner, forekomst og argumenter for og mot tvang v/Reidar Pedersen

09.30-10:30 Hva sier lovverket om tvang i somatikken og psykisk helsevern? Jørgen Dahlberg

10.30-10.45 Pause

10.45-11.45 Gruppearbeid: Med utgangspunkt i aktuelle etiske dilemmaer fra praksis knyttet til tvang i helsetjenesten

11.45-12.30 Lunsj

12.30-13.00 Pasienter og pårørendes syn på tvang og medvirkning v/Reidar Pedersen

13:00-13:15 Tvangsmedisinering v/Reidar Pedersen

13.15-13.30 Pause

13.30-14.15 Etiske utfordringer knyttet til tvang i psykisk helsevern v/Tonje Lossius Husum

14.15 – 14.30 Pause

14.30-15.15: Etiske utfordringer knyttet til tvang i somatisk helsetjeneste v/Anne Kari Tolo Heggstad

7. november – Etikk ved livets slutt

Ansvarlig for dagen: Morten Magelssen

09.00-09.45: Forelesning: Begreper ved livets slutt, etiske og kliniske grenseoppganger. v/Morten Magelssen

10.00-10.45: Gruppearbeid: Drøfting av et etisk dilemma, med referatskriving

10.50-11.10: Samtale om case i plenum

11.10-11.45: Forelesning: Beslutningsprosesser i avgjørelser om livsforlengende behandling v/Morten Magelssen

11.45-12.30: Lunsj

12.15-13.00: Forelesning: Forberedende samtaler for alvorlig syke i sykehjem og sykehus. v/Lillian Lillemoen

13.00-13.45: Seminar: Barnets beste og behandlingsbeslutninger i nyfødttmedisinen v/Thor Willy Ruud Hansen

14.00-15.30: Seminar: Overbehandles ikke-samtykkekompetente pasienter ved livets slutt? v/Morten Horn

Frivillig hjemmeoppgave til dagen etter: Renskriv og ferdigstill referat fra gruppearbeidet.

8. november – Prioriteringsetikk

Ansvarlig for dagen: Morten Magelssen

09.00-09.20: Seminar: Kunsten å skrive gode referater fra etikkdrøftinger. v/Morten Magelssen

09.20-10.05: Forelesning: Prioriteringsprinsipper i norsk helsetjeneste. v/Morten Magelssen

10.20-11.05: Forelesning: Overdiagnostikk og overbehandling. v/Bjørn Hofmann

11.05-11.30: Gruppearbeid: Drøfting av et etisk dilemma

11.30-12.15: Lunsj

12.30-13.15: Seminar: Drøfting av prioriteringsdilemmaer i plenum

13.30-14.15: Forelesning: Prioriteringslandskapet sett fra kommunehelsetjenesten. v/Anne Kari Tolo Heggstad

14.30-15.15: Seminar: Er prioritering mellom pasienter forenlig med helsepersonells profesjonsetikk? v/Morten Magelssen

15.15-15.30: Avslutning

Vedlegg 6. Program: Nasjonalt høstseminar for klinisk etikk-komiteer i spesialisthelsetjenesten

Nasjonalt høstseminar for klinisk etikk-komiteer i spesialisthelsetjenesten

Soria Moria hotell og konferansesenter, Oslo, 13.-14. november 2017

Mandag 13. november

09.00-09.30 Registrering

09.30-09.45 Velkommen

Tema 1: Helsepersonells profesjonsetikk i målstyringens tidsalder

09.45-10.30 Hovedinnlegg v/Halvard Vike, professor i sosialantropologi, UiO

10.30-10.45 Pause

10.45-11.00 Kommentarinlegg #1 v/Lisbeth Sommervoll, viseadministrerende direktør OUS, lege

11.00-11.15 Kommentarinlegg #2 v/Trond Aarre, psykiater og avdelingsleder, Nordfjord psykiatrisenter

11.15-11.40 Plenumsdiskusjon

11.40-12.00 Pause

Tema 2: Pasienter og pårørende i klinisk etikkarbeid

12.00-12.25 Hovedinnlegg v/Anne Lise Kristensen, Pasient- og brukerombud i Oslo og Akershus

12.25-12.55 "Når vi flytter grenser – glemmer vi palliasjon?" Betydningen av foreldrenes stemme. Thor Willy Ruud Hansen, KEK OUS Rikshospitalet-Radiumhospitalet

12.55-13.00 Oppsummering, spørsmål og kommentarer

13.00-14.00 Lunsj

Tema 3: Tvang

14.00-14.15 Introduksjon v/Reidar Pedersen, professor og senterleder, SME

14.15-14.35 KEK-saker fra psykiske helsetjenester i Danmark v/Henriette Bruun, psykiater og ph.d.-kandidat

14.35-15.15 Hvordan vi lyktes i å redusere tvang & Om Tvangslovutvalgets arbeid v/Trond Aarre

15.15-15.40 Plenumsdiskusjon

15.40-16.00 Pause

Tema 4: Pasientinformasjon - forholdet mellom etikk og jus

16.00-16.30 Hovedinnlegg v/Reidun Førde, professor, SME

16.30-16.45 Kommentarinlegg v/Marianne Bahus, advokat, ph.d. og medlem av KEK Sørlandet sykehus

16.45-17.00 Plenumsdiskusjon

19.00 Middag

Tirsdag 14. november

Presentasjon av saker fra arbeidet til KEKene

08.30-10.00 DCD – “Donation after Cardiac Death”. Ny fremgangsmåte for organdonasjon – gir den nye etiske dilemmaer?

Innlegg ved:

Dag Wendelbo Sørensen, donoransvarlig lege OUS Ullevål

Anne Valle, Helsedirektoratet

Geir Bjørsvik, KEK Universitetssykehuset Nord-Norge

Oona Dunlop, KEK OUS

Plenumsdiskusjon.

10.00-10.20 Pause

10.20-10.50 “Kvinner som motsetter seg keisersnitt”. Dag Moster, KEK Helse Bergen

10.50-11.20 “Pasientautonomi og plikten til å gjøre vel”. Pål Friis og Marianne Bahus, KEK Sørlandet sykehus

11.20-11.50 «Profesjonsetisk bekymring: Teieplikt eller meldeplikt?» Jan Leidulv Nordeide, KEK Helse Førde

11.50-12.10 Pause

12.10-12.40 “Pasient i livets slutfase som ønsker å dø” Øyvind Taraldset Sørensen, KEK St. Olav

12.40-13.00 Informasjon fra Senter for medisinsk etikk

13.00-14.00 Lunsj og takk for nå 😊

Vedlegg 7. Program: Erfarings- og oppstartsseminar for kliniske etikk-komiteer og etikkråd i kommunene

Erfarings- og oppstartseminar for kliniske etikk-komiteer og etikkråd i kommunene

Målsetting: Motivere for fortsatt komitearbeid og fungere som en hjelp i oppstarten av nye komiteer.

Sted: Scandic Gardermoen

Onsdag 26. april, 2017

Kl. 10:00-10:15 Velkommen og presentasjonsrunde v/ Morten Magelssen. Behov og ønsker

Kl. 10:15-11:30 Intro: å jobbe med etikkdrøftinger. Presentasjon av SME-modellen v/ Morten Magelssen. Plenumsdrøfting av case v/ Morten Magelssen, Anne Kari Tolo Heggstad og Heidi Karlsen

Kl. 11:30-12:30 Lunsj

Kl. 12:30-13:15 Etikk og juss – som hånd i hanske v/Heidi Karlsen

Kl. 13:15-13:30 Pause

Kl. 13:30-14:45 Etablering av KEK. Hvilke funksjoner har en klinisk etikk-komité - erfaringer og utfordringer v/Anne Kari Tolo Heggstad og Heidi Karlsen

Kl. 14:45-15:00 Planlagt studie presenteres av Morten Magelssen

Kl. 15:00-15:15 Pause med matservering

Kl. 15:15-16:15 Casedrøfting i grupper

Kl. 16:15-16:30 Pause

Kl. 16:30-16:45 Oppsummering i plenum v/ Anne Kari Tolo Heggstad og Heidi Karlsen

Kl. 16:45-17:30 Dokumentasjon av drøftinger v/Morten Magelssen

Kl. 19:00 Middag

Torsdag 27. april, 2017

Kl. 09:30-13:00

- Velkommen v/ Morten Magelssen Presentasjon av deltakere. Behov og ønsker.
- Prioritering i kommunehelsetjenesten v/Reidun Førde
- Prioriteringsetikk. Eksempler og presentasjon av forskning. v/Anne Kari Tolo Heggstad
- Erfaringsutveksling. Plenumsdiskusjon.

Kl. 13:00-14:00 Lunsj

Kl. 14:00-16:00 Referatskriving/dokumentasjon v/Morten Magelssen

Vedlegg 8. Program: Nasjonal nettverksdag for etikkveiledere

Nasjonal nettverksdag for etikkveiledere

13. juni 2017, Senter for medisinsk etikk, UIO. Auditoriet Frederik Holsts hus.

9:30 Velkommen & dagsorden (basert på evaluering av siste nettverksdag)

9:45 Siden sist fra SME

- Opprettet ressurside for etikkveiledere
- Facebook-gruppe
- Masteremner/EVU-kurs: SME 4110; SME 4210; SME 4310
- Nye publikasjoner
- Nyheter eller annonseringer fra deltakerne

10:00 Siden sist fra KS «Samarbeid om etisk kompetanseheving» - Christine Haga Sørлие

10:15 Pause

10:30 Plenumsdrøfting med hjelp av SME modell – Lillian Lillemoen & Lars Helge Myrset

11:45 Erfaringsdeling etter plenumsdrøfting

12:00 Lunsj

13:00 Presentasjon av råd/anbefalinger for ERG i kommunehelsetjenesten

13:45 Presentasjon av råd/anbefalinger for ERG i psykisk helsetjeneste

14:30 Pause

14.45 7 smågrupper; Utveksling av erfaringer knyttet til presenterte råd og anbefalinger -

Fasilitatorer: Lars Helge Myrset, Heidi Karlsen, Berit Hofset Larsen, Lillian Lillemoen, Anne Kari Tolo Heggstad, Bert Molewijk, Guro Bjerke Os

15:45 Erfaringsdeling etter gruppeaktivitet; plenum

16:00 Evaluering og avslutning; plenum